

RELIGIOZNI ŽIVOT I MEĐUSOBNI ODNOSI KATOLIKA I PRAVOSLAVNIH NA PODRUČJU SKRADINSKE BISKUPIJE U XVIII. ST.

Sažetak: Članak otvara nove vidike na mnoštvo sitnih detalja društveno religiozne povijesti na području nekadašnje Skradinke biskupije, detalja od kojih je zapravo bio satkan jedan dio društveno-religioznoga života. U relativno maloj biskupiji, s malim brojem vjernika i svećenika, puk je velikim dijelom bio siromašan, a prihodi svećenstva, osim milostinje, u naravi nije bilo jednostavno pretvoriti u novac. Svećenstvo je bez sumnje, ekonomski živjelo bolje od većine stanovništva među kojim je djelovalo, no može se ipak ustvrditi dosta skromno, neki čak na rubu pravoga, pravcatog, siromaštva. Kao što je i razumljivo, svećenstvo se ponajviše bavilo religioznim djelovanjem. Arhivski podatci očituju česte razmirice između upravitelja biskupije i svećenstva bizantskoga (u vrelima: grčkoga) obreda. Osim crkvenoga djelovanja svećenstvo je dalo velik prinos poboljšanju ćudoređa među pukom, očuvanju zajedništva, religioznoj pouci i preko nje općoj kulturi. U potrebama, kao npr. u vrijeme gladi, često je bilo jedini posrednik između političke vlasti i običnoga puka, a imalo je i važnu ulogu u sprječavanju širenja zaraznih bolesti, te potkraj stoljeća i u poukama o agrikulturi.

Ključne riječi: Skradinska biskupija, religiozni život, biskupi, župnici, katolici, pravoslavci, obred, vrline, poroci,

O religioznom životu i međusobnim odnosima katolika i pravoslavnih u Dalmaciji postoje brojni radovi. U raspravama ipak prevladava opis protagonista, tj. pojedinih crkvenih vođa, s jedne ili druge strane, koje su se zalagale za čistoću i ispravnost vjere, onako kako su je oni shvaćali. U ovom radu obuhvaćen je samo prostor Skradinske biskupije kako bi se lakše moglo sagledati kako su ideje tih vođa ostvarivane među kršćanima i kako su ih zapravo udaljile jedne od drugih. Ne želeći ponavljati ono što su obradili drugi istraživači, u proučavanju su uzeta u obzir objavljena vrela i literatura katoličkih i pravoslavnih autora, samo onoliko koliko je bilo nužno za shvaćanje neobjavljenih vrela. Posebno je korišten

arhiv bivše Skradinske biskupije, izvještaji skradinskih biskupa sačuvani u Vatikanskom tajnom arhivu i jedan rukopis iz Vatikanske biblioteke. Ni dostupna arhivska građa nije međutim cjelovita. U arhivu Skradinske biskupije očuvano je razmjerno malo dokumenata, jer je arhiv biskupije sve do pedesetih godina XVIII. st. jedva postojao.¹

Odmah na početku izlaganja potrebno je naglasiti pojmovnu poteškoću u izlaganju vrela jer hrvatski se nazivi, koji su danas u uporabi, razlikuju od naziva u vrelima. U onovremenim se spisima, pisanim latinskim i talijanskim jezikom, za kršćane na području biskupije rabe različiti nazivi: *catholici*, *cattolici* (katolici) ili *latini* za kršćane latinske crkve; *graeci*, *greci* (u narodnom govoru grkaći, porugljivo rkaći), kršćani grčkoga, ili kako je danas uobičajen naziv, bizantskoga obreda i *greci latini* (*grkolatini*), što bi trebalo označavati grkokatolike, tj. kršćane bizantskoga obreda sjedinjene s katoličkom crkvom, te *raskolnici* (*schismatici*), tj. odijeljeni od Katoličke crkve.

Treba, međutim, odmah napomenuti kako svi pisci nisu jednako dosljedno rabili te izraze, pa se moglo dogoditi da se etnički Grci u Šibeniku ili na Hvaru, koji su se služili grčkim jezikom, sjedinjeni s katoličkom crkvom, nazivaju jednostavno greci. Skradinski kršćani grčkoga ili bizantskoga obreda, premda su se služili staroslavenskim jezikom, početkom XVIII. stoljeća za sebe rabe izraz *greci latini* (*grkolatini*). Zbog sukladnosti tadašnjim pojmovima, koje su u vrelima rabili sami sudionici zbivanja, u raspravi će se navoditi izrazi *katolici* ili *kršćani latinskoga obreda* i *kršćani grčkoga obreda*. Dosljedno tome, u tekstu je zadržan i pojam *grkolatini*, što bi trebalo odgovarati današnjem pojmu grkokatolika. Naziv *raskolnici*, kao nepriličan, u tekstu se rabi isključivo u upravnom govoru osoba koje se tako izražavaju. Za kršćane koji su napustili naziv *grkolatina* i pristali uz Srpsku pravoslavnu crkvu rabim naziv pravoslavni kršćani, a za grčki obred rabim riječ bizantski, kako je naziv uobičajen danas. Kada navodim upravni govor nazivi ostaju onakvima kako su ih rabili izvjestitelji.

Kršćani u Skradinskoj biskupiji prije obnove biskupijskoga sjedišta

Grad Skradin, u kojemu je 1630. bilo svega 13 kršćanskih obitelji, pretežno je naseljavalo muslimansko stanovništvo. Koliko je od njih bilo katoličkih i je

¹ Arhiv Šibenske biskupije, Skradinska biskupija (=AŠB, SB), vol. 21, f. 19r-v. Dominik Marcotti koji je 1758. postao tajnikom biskupa Bečića piše da od rujna 1754. do njegova dolaska nije bilo nikakva registra spisa ni akta vizitacija. Nije bilo ureda ni mjesta gdje bi se spisi čuvali. Usp. V. KAPITANOVIĆ, Skradinski biskupi i građevine u porječju Krke u 18. stoljeću prema arhivskim spisima, *Godišnjak Titius*, 1 (1208) br. 1, 33-52, 34.

li bilo pravoslavnih, nije poznato. U čitavoj biskupiji, u kojoj su bile samo tri katoličke župe - Skradin s okolnim selima imao je 100 obitelji, Kožulovo polje 248, i Bukovica 193 - prema izvještaju biskupa Ivkovića bilo je puno muslimana i raskolnika, tj. pravoslavnih.² U prvim godinama Kandijskoga rata Venecija je razrušila grad i okolna sela tako da, prema izvještaju skradinskog biskupa Pavla Posilovića iz 1648., na čitavom području biskupije više godina nije bilo ni žive duše.³ Na tako opustošeno područje nakon oslobođenja vraćalo se staro stanovništvo i naseljavano je novo. U dokumentima koji spominju seobu pravoslavnoga stanovništva pod vodstvom episkopa Epifanija Stefanovića, navodi se brojka od 4 tisuće do 10 tisuća.⁴

Treba pripomenuti da je vrijeme posebno prvih naseljavanja pravoslavnoga stanovništva u Dalmaciju bilo još razdoblje u kojem je u zapadnoj i srednjoj Europi vladalo načelo nacionalnih ili regionalnih Crkava (*civis regio eius et religio*), jer se smatralo da se samo u vjeri jedinstvena država može oprijeti opasnostima.⁵ Pri naseljavanju pravoslavnih u zaleđe dalamatinskih gradova i Venecija se nadala da će ih pridobiti za ujedinjenje s Katoličkom crkvom, tim više što su i izjave nekih srpskih patrijarha davale takvu nadu.⁶

Nakon naseljavanja u Dalmaciju, episkop Epifanije Stefanović u pismu papi Inocentu X. iz Zadra 6. XI. 1648. izrazio je želju "umriti u ruke svete matere Crikve katoliča[n]ske rimske". Zaključak njegova pisma: "I hoću da su i oni svi koi su nami podložni živu i umru u ovoj svetoj viri kako su živili prvi sveti oci, sveti Jovan Zlatousti i sveti veliki Vasilie i Spiridon, tako G(ospodin) B(og)

² Archivio Segreto Vaticano (=ASV), S. Congr. Conc., Relat. vist. ad limina, Scardonon, 1630. „In his omnibus parochiis, praeter dictas domus christianorum habentur plurimae aliae Schismaticorum et Turcarum.”

³ ASV, Relat. vist. ad limina, Scardonon, 1648. „Io son restato senza nulla essendo mio vescovato destrutto (!) e mandato in mal hora dalla Serenissima Republica Veneta, abrasate le città, li villaggi dove non si trova per adesso in tutto quell' vescovato una persona vivente e già sono sei anni che questa ruina è stata di quell' vescovato di Scardona [...]”.

⁴ Usp. M. JAČOV, *Le missioni cattoliche nei Balcani durante la guerra di Candia (1645-1669)*, Vaticano, 1992., I, 208.

⁵ U tom je duhu početkom XVII. stoljeća čak i Hrvatski sabor donosio zaključke prema kojima je katolička vjera u Hrvatskoj bila na neki način službeno nametnuta, pa su u Hrvatsku doseljeni Vlasi trebali plaćati desetinu Zagrebačkom biskupu, premda nije jasno je li Sabor i pravoslavne kršćane držao podložnim biskupovoj religioznoj jurisdikciji. Kako Sabor nije imao jurisdikcije nad Vojnom krajinom, u njoj su Vlasi dobili zakonom osiguran poseban položaj, što će znatno utjecati i na Dalmaciju. V. KLAJČ, *Povijest Hrvata*, V, Zagreb, 1973., 568 i 584.

⁶ Usp. V. KLAJČ, *Povijest Hrvata*, 546.

pomozi, to az grešni sa svim moim srcem pisah⁷, shvaćen je kao sjedinjenje s Katoličkom crkvom, premda danas nije poznata njegova ispovijed vjere koja se u takvim prilikama redovito izjavljivala pismeno. Možda se čak i navedeno pismo episkopa Epifanija smatralo dovoljnim. Koliko su kršćani grčkoga obreda prihvatili sjedinjenje teško je reći. No, čini se da su odnosi jednih i drugih kršćana bili dosta skladni dok su u islamu imali zajedničkoga protivnika. Netom je nestalo zajedničkoga protivnika, na zadarskom području pojavljivale su se razmirice među kršćanima jednoga i drugoga obreda, pa je generalni providur Piero Valier 1686. posebnim propisima pokušao spriječiti nered. Među ostalim je odredio da latinski biskupi trebaju ispitati i odobravati imenovanja župnika grčkoga obreda, što su ovi vrlo mučno prihvaćali.⁸

Obnova biskupijskoga ustrojstva

Aleksandar VIII. (bulom od 22. studenog 1690.) dao je Mletačkoj Republici pravo da, u Makarskoj i Skradinu, nakon što oslobodi Dalmaciju od Turaka, može imenovati biskupe, uz uvjet da preuzme troškove oko podizanja biskupijskih sjedišta i uzdržavanja biskupa i kaptola.⁹ Kada je nakon toga 18. lipnja 1700. biskup Grgur Civalelli zasjeo na biskupsku katedru, suočio se sa činjenicom da je njegova biskupija osjetno manja nego što je bila u starohrvatsko doba, a imala je, prema jednom njegovu zapisu, oko 1900 katolika i 550 kršćana grčkoga obreda,¹⁰

⁷ „УМРНА У РЪКЕ СВЕТЕ МАТЕРЕ ЦРКВЕ КАТОЛИЧАНСКЕ РИСКЕ. И ХОЛЮ АД СЪ И ОНН СОН КОН СЪ НАМН ПОДАЛОЖИИ ЖНОУ И УМРУ У ОПОИ СВЕТОИ ПИРИ КАКО СЪ ЖНОЛАН ПРЪПН СВЕТИ ОЦИ, СВЕТИ НОВАНЪ ЗАЛТОУСТН И СВЕТИ ПЕЛАНН ДАСНАНЕ И СПИРНАОНЪ, ТАКО Г(ОСПО ФНН) П(ОГ) ПОМОЗИ ТО АЗЪ ГРЕШНИ СЯ СОНМЪ МОИМЪ СРЦЕМЪ ПИСАХЪ”. М. ЈАЧОВ, *Le missioni*, I, 206. Pismo kako ga je transkribirao Jačov zanimljivo je i s jezičnoga stanovišta. Zapravo se čini kako je u njegovu sastavljanju sudjelovao i neki katolik. Ako je lako shvatljivo zašto je riječ iguman u pismu zamijenjena riječju opat, kao bolje razumljivom u Rimu, ostaje upitno zašto je veliki broj riječi pisan ikavicom premda su pravoslavni kršćani u Dalmaciji bili pretjerani ijekavci. Zanimljivo je i to da je slovo v pisano zapadnom inačicom [(v)]. Kako vatikanska tiskara posjeduje i istočnu inačicu (В), to se može zaključiti da je zapadna inačica i u izvorniku pa to još više navodi na pomisao o sudjelovanju nekoga katoličkoga svećenika u pisanju toga pisma. No za pravu analizu bi ipak bio potreban izvornik.

⁸ Valierovi dopisi iz Dalmacije duždu i Senatu sačuvani su u Archivio di Stato di Venezia, Collezione Amedeo Svajer, Dispacci del N.H. ser Piero Valier Provveditore Generale in Dalmazia. 1684 =1685. Valierov pokušaj unošenja reda u politička pitanja s obzirom na vjeru spominje i odluka providura Grimanija iz 1735. AŠB, SB, Vol. 15. f. 129r.

⁹ AŠB, SB, sv. 21, f. 99v-101r; 25, f. 43-45. Usp. također sv. 25, f. 46r-v i V. KAPITANOVIĆ, *Skradinski biskupi*, 37.

¹⁰ Informazione della cattedrale, mensa, diocesi e clero di Scardona fatta dalla b(eata) m(emoria) di mons. vescovo Civallesi, come sta e giace. AŠB, SB, 2, p. 62. Usp. također V. KAPITANOVIĆ, *Skradinski biskupi*, 38.

koji su se tu naselili u vrijeme turske vladavine i mletačko-turskih sukoba tijekom XVII. stoljeća. Prema tom zapisu, početkom XVIII. st. praktično je svako peti stanovnik na području biskupije bio bizantskoga obreda, a u samom Skradinu, od oko 180 kršćana, bilo je dvadesetak bizantskoga obreda.¹¹

Došavši s jakim osjećajem autoriteta i reda u biskupiju od svega tri župe i mali gradić Skradin od oko 200 stanovnika, od kojih dvadesetak grčkoga obreda, biskup Civalelli je vjerojatno računao kako izgraditi biskupiju poput ostalih uz obalu i na otocima. No, u gradiću u kojemu se znalo tko što ruča, uza sve poštovanje koje su mu odavali, stanje mu se moralo činiti nezadovoljavajućim. Grad u ruševinama. Umjesto veličanstvene katedrale tek mala kapela od pretvorene muslimanske džamije. Stan tijesan i siromašan, a njegovo proširenje osporavano. Prihodi od desetine nedovoljni, susjedni biskupi, zbog biskupijskih granica, neskloni,¹² jednako i fiskalni namještenik Fondra, a šibenska općina čini se da je u Skradinu gledala nastajućeg supranika. Nije mu se sviđao ni stav generalnoga providura Da Rive, koji je ostajao gluh na njegove zamolbe, a po njegovu mišljenju, previše popuštao franjevcima,¹³ koji su blagoslivljali, ispovijedali i propovijedali, navodno bez biskupova odobrenja, a zasigurno bez pred njim položenih ispita, na što je imao pravo. Čak mu se i njegov arhidakon De Rossi činio prava *Petra scandali* (kamen spoticanja).¹⁴

Kako postoji relativno malo dokumenata iz Civalellijeva episkopata, iz onoga što je sačuvano može se pretpostaviti da je biskup utrošio dosta snaga i vremena u organiziranje biskupije, a za to je zaista trebalo vremena, razboritosti i strpljivosti. Stanko Bačić, na temelju skradinskih matica, drži da je kaptol preuzeo skradinsku župu od franjevacu 1701. Nastojeći očuvati granice biskupije iz srednjega vijeka, biskup je odredio fra Juru Laću za župnika nekadašnje župe Bukovica, određujući mu izričito pastoralnu skrb u selima: Rodoljice, Popović, Medvida, Nunić, Ervenik i Bruška, naglašavajući da ta mjesta pripadaju biskupiji po starome pravu.¹⁵ Župu Bukovicu, u koju se tijekom prethodnih ratova naselio razmjerno velik dio kršćana bizantskoga obreda, kroz tursko razdoblje pastorizirali

¹¹ Informazione, AŠB, SB, sv. 2, p. 61. V. KAPITANOVIĆ, *Skradinski biskupi*, 37.

¹² O imovinskom i gospodarskom stanju obnovljene biskupije usp. KAPITANOVIĆ, *Skradinski biskupi*, 37-40.

¹³ Franjevci su prema svjedočanstvima političkih vlasti bili omiljeni morlacima i zato su ih one štitile. Izvanredni providur za zdravstvo Simone Contarini piše: „Padri Bossinesi molto acceti a morlachi”. AŠB, SB, vol. 3. f. 318,

¹⁴ AŠB, SB, Vol. 2. p. 60-66. Koliko su biskupi bili osjetljivi na svoju jurisdikciju pokazuje i odredba Mate Ivaniševića da se u crkvi sv. Kate u Dubravicama skine franjevački grb, jer je grb znak vlasništva, što umanjuje biskupova prava. Scardona, vol. 2, p. 240.

¹⁵ AŠB, SB, Vol. 2. p. 50.

su visovački franjevci. Čini se da u Ninskoj biskupiji, koja je svojatala jurisdikciju nad tom župom, nisu odmah shvatili da je franjevac došao po nalogu skradinskoga biskupa, pa je Laća boravio osam mjeseci u župi. Tek tada mu se, na posredovanje ninskoga kapitularnoga vikara, usprotivio serdar Gvozden Ivandasović, pa se Laća, da bi izbjegao smutnje, povukao iz župe.¹⁶

Granice biskupije tek osam godina kasnije, po duždevu ovlaštenju, odredio je generalni providur Giustin da Riva. Uzevši u obzir mišljenje susjednih biskupa odredio je da granica od Skradina ide Krkom do Prokljanskoga jezera, na Zaton, ostatke tvrđava Rasotica i Dazlina (koje ostaju Šibenskoj biskupiji), do Vrane, krajem Bukovice prema Kninu do Šuplje Crkve, odatle Krkom obuhvaćajući Visovac i mlinove na Skradinskom buku silazi na Skradin.¹⁷

„Latinski” i „grčkولاتinski” kršćani

Obnovljena biskupija imala je svega tri katoličke župe. Uz njih su bile dvije župe bizantskoga ili tada, u dokumentima, redovito nazivane grčkoga obreda. U spisima biskupije spominju se crkve sv. Nikole u Bratiškovcima, sv. Ilije u Đevrskama i sv. Luke u Ostrovici.¹⁸ Na otočiću Visovcu bio je franjevački samostan koji je imao i hospicij u Skradinu, a uzvodno na Krki manastir sv. Arhandela bazilijanskoga reda. Oslanjajući se na navodno ujedinjenje Crkava i mletačko državno zakonodavstvo, koje je kršćane bizantskoga obreda smatralo ujedinjenima s Katoličkom crkvom, latinski su biskupi u Dalmaciji, pa tako i skradinski, pokušavali zadržati potpunu duhovnu vlast na čitavom području biskupije, bez obzira na obredne razlike. Za razliku od ostalih biskupija u Dalmaciji, osim Makarske, nad Skradinskom biskupijom država je imala patronatsko pravo. Dosljedno tome i biskupi su imali prema državi više zakonskih obaveza nego u ostalim biskupijama. Sve župe u biskupiji također su spadale pod patronatsko pravo, pa je i u njima biskupova vlast bila ograničena. Franjevci su bili izuzeti red, pa je biskup nadzirao samo njihovo upravljanje župama, dok je redovnička stega spadala na redovničke poglavare. Imajući na umu drukčije ustrojstvo Istočne crkve, biskupi su smatrali da se njihova duhovna vlast proteže i nad kaluderima.

Kako se Civalelli odnosio prema kršćanima bizantskoga obreda iz malobrojnih biskupijskih dokumenata nije do u pojedinosti poznato. Tek se može nagađati da je s njima u početku postupao obzirno, a tako su se možda pokazi-

¹⁶ AŠB, SB, Vol. 2. p. 50 i 62. Prezime prema: M. ЈАЧОВ, *Венеција и Срби у Далмацији у XVIII. веку*, Београд 1984, 13.

¹⁷ AŠB, SB, Vol. 2. p. 105-108. Opis granica koje je biskup tražio v. AŠB, SB, vol. 2. p. 55-58. Usp. također Bačić, 14-15.

¹⁸ Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 9466, p. 464-466,

vali i svećenici toga obreda. O razmiricama nema spoznaja. Uostalom, biskup je kršćane bizantskoga obreda prema državnim zakonima službeno trebao držati za ujedinjene s katolicima. Oni sami nazivali su se grkolatinima, a njihova vladiku Nikodima Busovića zaredio je 1692. u Veneciji sjedinjeni episkop Melecije Tipaldi.¹⁹

Ako ima zrno istine u tome da je episkop Busović podigao mali manastir kod crkve sv. Jovana u Bribiru, na mjestu na kojem se „i danas nalazi »Busovićeve kula«”, što donose službene stranice Srpske eparhije dalmatinske, onda je to moglo biti upravo u ovo vrijeme dok se Busović očitovao u jedinstvu s Katoličkom crkvom.²⁰ Prema izvještaju skradinskog arhidakona i generalnoga vikara Karla de Rossi, crkvu na Bribirkoj glavici, za koju je De Rossi držao da je Sv. Ivana, zauzeli su početkom XVIII. st., kako ih on naziva, “raskolnici”, ali su je na njegovo traženje mletačke vlasti vratile katoličkom obredu.²¹ Kako je u Bribiru živjelo malo katolika ta katolička crkva bila je zapravo zapuštena i bez krova, jer je župna crkva bila u Krkoviću. Gašpar Vinjalić, koji je rođen upravo u vrijeme kada su se ti događaji mogli dogoditi, i gotovo čitav život proveo uz obale Krke, vjerojatno na temelju pričanja koje je čuo, upotpunjuje de Rossijev izvještaj, dodajući da je zapuštenu crkvu prekrrio jedan pravoslavni svećenik i tu se nastanio.²²

Kada se unijatski episkop Busović 1705. vidljivo vratio na pravoslavlje, to je uznemirilo državne vlasti u Dalmaciji i Veneciji, kao i katoličke biskupe i njihove vjernike. S druge strane, ograničenja koja je kršćanima bizantskoga obreda nametnula mletačka vlast i jurisdikcija koju su nad njima vršili latinski biskupi, bez sumnje su gomilali nezadovoljstvo među onima koji su se osjećali

¹⁹ O Busoviću usp. M. PRE[DOVIĆ] i R[EDAKCIJA], Busović, Nikodim, *Hrvatski biografski leksikon*, 2, Zagreb, 1989., 527-528.

²⁰ <http://www.eparhija-dalmatinska.hr/Istorija5-L.htm> (pristupljeno 5. I. 2011). Arheologu Mati Zekanu, istraživaču Bribira, potpuno je nepoznat položaj i mikrotoponim „Busovićeve kule”. Stranice donose tobožnji spomen pravoslavne crkve u Bribiru u vrijeme kralja Tvrtka. <http://www.eparhija-dalmatinska.hr/Istorija2-L.htm> (pristupljeno 5. I. 2011), iako je spomen navodno zabilježio tek Končarević u svom *Ljetopisu* u XVIII. st., za koji neki drže da nije ni postojao jer nikada nije pronađen. Postojao *Ljetopis* ili ne, Končarević je zaista to mogao negdje pribilježiti jer je to odgovaralo duhu vremena u kojem je živio i rasprama koje je vodio.

²¹ „Extat unica abbatia nuncupata S. Joannis baptistae in castro Bribir [...] Nunc conflictata malis, bellorumque catastrophas passa, nec fundos nec redditus habet; et vix ecclesiae non exiguae extant vestigia, quae quattuor abhinc annis a schismaticis occupata, Dei gratia cooperante et me instante, auctoritate principis erepta, et in antiquum catholicum ritum confirmata fuit.” D. FARLATI, *Illyricum Sacrum*, IV, Venetiis, 1769. 31.

²² G. VINJALIĆ, *Kratki povijesni i kronološki pregled zbivanja koja su se dogodila Slavenima u Dalmaciji, Hrvatskoj i Bosni, 1514.-1769.*, Split, 2010., 210.

zapošavljenima, a takvih je, od kada je pečki patrijarh Arsenije Černojević prešao s mnogim obiteljima iz Srbije u Hrvatsku²³, iz dana u dan bivalo sve više.

Pravoslavni svećenici iz hrvatske Vojne krajine i turskoga područja prelazili su državnu granicu i vršili obrede u pojedinim župama bizantskoga obreda u Dalmaciji. Usporedbom pravâ koja su prema *Vlaškim statutima* pravoslavni kršćani uživali u hrvatskoj Vojnoj krajini, s pravima koje je Mletačka Republika davala kršćanima grčkoga obreda u Dalmaciji, moglo se zaključiti da su pravoslavni kršćani u Hrvatskoj povlašteni, dok su tobožnji sjedinjeni kršćani u Dalmaciji podvrgnuti latinskim biskupima. Mletačke vlasti držale su da dolazak svećenika grčkoga obreda iz drugih država može imati opasne posljedice, pa je generalni providur Giustiniano da Riva 28. travnja 1708., po nalogu iz Venecije, zabranio da župe grčkoga obreda mogu voditi svećenici stranci, ako nemaju odobrenje generalnoga providura i ako im dotični biskup, u čijoj se biskupiji nalazi župa, ne izda pravovaljanu ispravu. U kolovozu iste godine dužd je izdao posebnu odredbu generalnom providuru Vincenzu Vendraminu, prema kojoj je providur morao bdjeti da nijedan svećenik grčkoga obreda, koji nije mletački državljani, ne prijeđe granicu i da nijedan vladika iz stranih zemalja ne vrši vlast na području Dalmacije.²⁴

Pojedini svećenici i manastiri bizantskoga obreda priklonili su glavu i prihvatili državne odluke. Tako je ninski biskup Manola 1710. obavio kanonski pohod manastira u Krupi, a Antun Rossignoli u Arandelovcu. Manastir Arandelovac je održavan uredno, a otac Stefan se pokazao dostojanstveno, navodi se u izvješćaju kanonskoga pohoda.²⁵ Može se ipak pretpostaviti da tako nije bilo svugdje. Puk se, vjerojatno pod vodstvom svojih religioznih vođa, sve više priklanjao pravoslavlju, a biskup ih je želio vidjeti smjerno odane njegovim smjernicama, kao što je sličnu želju izražavao prema fratrima i kanonicima. Vjerojatno iz posljednjih godina Civallellijeva episkopata potječe i zapis, koji se njemu pripisuje, a u kojem su kršćani istočnoga obreda nazvani raskolnicima (scismatici),²⁶ što dovoljno govori da ih biskup Civallelli potkraj svoga episkopata nije smatrao dijelom Katoličke crkve, ili ih je u najmanju ruku smatrao nepokornim autoritetu te Crkve.

²³ E. KRAFT, Patriarch Arsenije III. Crnojević und die «Grosse Wanderung» der Serben in Jahre 1690., *Ungarn und das Christentum Südosteuropas, Historische Referate des VIII theologischen S'dosteuropaseminars in Budapest (24.-31. 8. 1986)*, Heidelberg, 1987., 25-41.

²⁴ AŠB, SB, vol. 15, f. 129r-130r; Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 9466 (nadalje: Vat. lat. 9466), p. 336-339.

²⁵ AŠB, SB, vol. 15, f. 107r-110v.

²⁶ AŠB, SB, 2, Informazione, p. 61.

„Grkolatini” traže izgradnju vlastite crkve

Jesu li se skradinski kršćani grčkoga obreda još uvijek iskreno smatrali grkolatinima, tj. ujedinjenima s Katoličkom crkvom, kako su tvrdili državnim vlastima, iz dostupnih vrela teško je ustanoviti. Ukoliko i jesu, u napetim odnosima zaželjeli su sagraditi crkvu svoga obreda. Izvjesni trgovac Sogović već je ranije od prokuratora katedrale kupio zemljište na kojem je sagradio kuću koja je kasnije prešla u vlasništvo bratovštine sv. Nikole, u kojoj je bratovština održavala svoje sastanke. Tu su pokušali sagraditi i crkvu.²⁷ Izgradnju crkavâ odobravale su državne vlasti.²⁸ U zamolbi za izgradnju crkve koju su još prije nego je umro biskup Civalelli, 1713., Milovan Pavasović²⁹ i druge uglednije osobe “grčkoga latinskog obreda” (del rito greco latino), kako se sami nazivaju, uputili generalnom providuru Carlu Pisani, obaraju se na biskupa i, napose, na skradinske trgovce. U Skradinu je, naime, puk grčkoga obreda živio oduvijek u slobodi - kažu molitelji - koju je dopuštala Katolička crkva. Sada su, međutim, ističu potpisnici zamolbe, biskup i neki drugi zbog njihovih interesa promijenili rječnik pa govore: „puk grčkoga obreda u Skradinu je postao zao, raskolnički i sablažnjavajući”. Ti drugi, kako se vidi iz zamolbe, bili su katolički trgovci koji su se navodno bojali da bi nakon izgradnje crkve u grad nahrupili trgovci grčkoga obreda, a to bi bilo na njihovu štetu.³⁰

Da bi zamolba imala veću vrijednost u njoj je istaknuto kako je generalni providur Domenico Mocenigo dopustio opremiti crkvu Blažene Gospe u Skradinu grčkoga obreda u isto vrijeme kada je turska džamija pretvorena u katoličku crkvu. U Skradin se, naime, poslije oslobođenja od Turaka sklonilo dosta svijeta grčkoga obreda, kaže se u zamolbi, jer su se Turci zalijetali iz Knina i pljačkali okolna sela. Taj dio njihove izjave slaže se sa spomenutim, mnogo ranijim Posilovićevim izvještajem, u kojem se navodi da kroz više godina u okolnim selima nije bilo ni žive duše. Nakon što je oslobođen Knin, puk se razišao, tvrde molitelji, crkva je zapuštena i od nje se vide samo ostatci oltara i zidova.³¹ Zanimljivo je da im je takvo svjedočanstvo izdao i arhiđakon Karlo de Rosi. On je ustvrdio da u Skradinu postoje ostatci crkve za koju stanovništvo kaže da je bila grčkoga obreda. Od te crkve, prema njegovu svjedočanstvu, ostala je još oltarska menza i

²⁷ Vat. lat. 9466, p. 228.

²⁸ Tako je npr. providur Giacomo Boldù dozvolio skradinskim mlinarima da na Buku mogu sagraditi kapelu, kao i mještanima Kovačevića kod Skradina. Usp. V. KAPITANOVIĆ, Skradinski biskupi, 46-47.

²⁹ Povjesničari pišu Pavasovićevo ime redovito u obliku Mihajlo, najvjerojatnije prevedeno iz talijanskih dokumenata. Kako je u zamolbi za izgradnju crkve potpisan kao Milovan, u daljnjem tekstu rabim taj oblik.

³⁰ AŠB, SB, vol. 15, f. 44v-45v.

³¹ AŠB, SB, vol. 15, f. 44v-52r.

jedan dio zidova. Crkva se navodno srušila, jer ju nije imao tko održavati, nakon što se stanovništvo, koje se u vrijeme rata sklonilo u Skradinu, nakon pobjede Mlečana nad Turcima u Kninu, raselilo na oslobođena područja.³²

Generalnom providuru Carlu Pisaniju molba se učinila opravdanom. Držeći kako su molitelji sjedinjeni s Rimskom crkvom, izdao im je 28. ožujka 1713., kao "grkolatinima" (greci latini), dopuštenje za obnovu crkve i kapele, uz uvjet da ju ne smiju povećavati već obnoviti u opsegu u kojemu se vide ostatci stare crkve, a njezin dušobrižnik treba biti s mletačkog područja, a u službu ga treba uvesti biskup. Dopuštenje koje im on izdaje treba odobriti mletački dužd.³³

Providurovo dopuštenje očito je imalo u vidu grkolatine, u ondašnjem načinu govora sjedinjenje kršćane grčkoga obreda. Skradinskim katolicima stvarnost se činila drukčijom. Nisu bili samo katolički trgovci koji su skradinske kršćane bizantskoga obreda smatrali raskolničkim. Spomenuto je da se oni tako opisuju i u Civallellijevoj bilješci, a i njegov generalni vikar Karlo de Rossi, onaj isti koji im je izdao posvjedočenje da postoji tradicija o crkvi grčkoga obreda u Skradinu, naziva ih raskolniciima.³⁴ U svom prosvjedu kojim su skradinski katolici, isti dan kad je gradnja crkve odobrena, ustali protiv njezine izgradnje, ustvrdili su kako u Skradinu samo šest obitelji grčkoga obreda imaju kuću i boravište. To su Milovan Pavasović, Đuro Pustimagla, Lazar Pavlović, Đoko Bošković, Sava Marianović i Vasil Veloglava, a obitelji navode kao raskolničke³⁵

Prema providurovoj ispravi, kojom dopušta izgradnju crkve, trebalo je i duždevo odobrenje. Čini se da se za to i opet pobrinuo Milovan Pavasović koji je, u srpnju, preko šibenskoga kneza i kapetana Pietra Bemba, proslijedio zamolbu generalnom providuru da bi je ovaj proslijedio duždu. U toj zamolbi, datiranoj 7. VI. 1713., opet se govori o puku grčko-latinskoga obreda.³⁶ To je, međutim, uznemirilo

³² AŠB, SB, vol. 15, f. 93r-v.

³³ AŠB, SB, vol. 15, f. 40r-v; Biblioteca Vaticana, Vat. lat. 9466, p. 247, 340-342. "Le genti del rito greco latino che da molto tempo anno fermata la loro abitazione nella città di Scardona ci anno portato divote istanze [...] Coll' autorità per tanto del generalato nostro concediamo facoltà agli abitanti greci latini di Scardona di poter rimettere e ristaurare la chiesa sudetta con la sua capella e ridurla in positura di poter in essa adempire e praticare le funzioni del loro rito in beneficio delle lor anime e con espressa condizione di non alterare in minima parte la di lei primiera antica ampiezza, ma di ridurre in // ristaurato entro le mura della sua originaria circonferenza, di cui presentemente nelle sussistenze delle mura che la circondano, se ne veggono tutti li vestigi."

³⁴ FARLATI, *Illyricum Sacrum*, IV, 31. De Rossi navodi da ih po čitavoj biskupiji ima više od deset tisuća. Iz konteksta se, međutim, čini da je to po čitavoj Dalmaciji jer se navodi da imaju tri manastira, a oni su bili uz tri rijeke Zrmanju, Krku i Cetinu.

³⁵ AŠB, SB, vol. 15, f. 66r-83v.

³⁶ AŠB, SB, vol. 15, f. 42. "Le genti del rito greco latino che da molto tempo han fissato il piede nella città di Scardona".

katoličke biskupe koji u kršćanima grčkoga obreda nisu više gledali grko-latine ili sjedinjene kršćane, već im se to činila čista varka za postignuće cilja. U kasnijim ispravama navodi se da je radnja obustavljena na pritužbu izabranog skradinskoga biskupa Ivana Vidovića,³⁷ što može biti točno, no već su upućene i spomenute pritužbe skradinskoga puka. Mletačkom Senatu prispjele su bez sumnje i druge pritužbe i zamolbe da obustavi gradnju crkve, na što je Senat zatražio dopunske obavijesti i potom 29. rujna 1714. zabranio gradnju.³⁸ Zabrana je označavala vidljivi razlaz katolicizma i pravoslavlja, pa se kršćani istočnoga obreda ni sami ne nazivaju više grkolatinima. Mletački senat će ih i nadalje uporno smatrati sjedinjenima i vjerski držati pod nadzorom katoličkih biskupa, možda i zbog boljih odnosa sa Svetom Stolicom. Svećenstvo grčkoga obreda prihvaćalo je, iako nerado, sve do polovice stoljeća, kanonske pohode latinskih biskupa, ali im je prilikom pohoda jasno davalo do znanja da imaju svojega episkopa, odnosno vladiku, pokazujući kanonskim pohoditeljima povišeno sjedište u crkvama.³⁹

Odnosi u Skradinu poslije zabrane izgradnje „grčkolatinske” crkve

Ivan Cippico u jednom svom pismu iz 1716. nepoznatoj osobi piše da su crkvu u Skradinu počeli graditi kršćani grčkoga obreda, raskolnici, a ne grkolatini,⁴⁰ podrazumijevajući pod ovim posljednjim pojmom očito sjedinjene kršćane grčkoga obreda ili, kako se danas redovito nazivaju, grkokatolike. Za razliku od arhiđakona de Rossija, Cippico je ustvrdio da u Skradinu nije postojala nikakva crkva grčkoga obreda, već su to temelji jedne obične kuće. Usprkos obustave izgradnje crkve u Skradinu, broj se kršćana bizantskoga obreda povećavao razmjerno katolicima. Tako je 1716. Skradin brojio 317 katolika i 8 obitelji sa 62 člana grčkoga obreda.⁴¹ Dvije godine kasnije, 30. listopada 1718. zabilježeno je u Skradinu 307 katolika i 84 kršćanina grčkoga obreda, a u čitavoj biskupiji 2493 katolika i 1812 kršćana grčkoga obreda.⁴²

Grgura Civalellija trebao je naslijediti na skradinskoj biskupskoj stolici izabrani skradinski biskup Ivan Vidović, na čije je navodno traženje Mletački senat

³⁷ Vat. lat. 9466, p. 228, 247.

³⁸ Usp. Vat. lat. 9466, p. 343-344.

³⁹ Usp. FARLATI, *Illyricum Sacrum*, IV, 34. "Visitavi ipsas [id est ecclesias] et inveni picturis sive imaginibus sacris ornatas, praecipue permultis sedilibus lignesi decenti forma fabricatis, et in medio sedile elevatum, quod dixerunt esse sui episcopi, quem vocant *vladika*", piše Mate Ivanišević u svome izvještaju.

⁴⁰ AŠB, SB, vol. 15, f. 95r.

⁴¹ AŠB, SB, vol. 15, f. 96r.

⁴² AŠB, SB, vol. 1, p. 289. FARLATI, IV, 33-34. М. ЈАЧОВ, *Списи тајног ватиканског архива XVI-XVIII века*, Београд 1983, 248-249.

zabranio izgradnju crkve grčkoga obreda. Kako je Vidović dobio Trogirsku biskupiju, Senat je 1716. izabrao i imenovao Bračanina Matu Ivaniševića, koji je u Skradin stigao potkraj 1717. On je 1718. obavio svoj prvi kanonski pohod u kojem je zabilježen i pohod dvjema crkvama grčkoga obreda, u Bratiškovcima i Arandelovcu.⁴³ Godinu dana kasnije u Arandelovcu, na području Skradinske biskupije, boravio je vladika Stefan Ljubibratić, nasljednik svoga strica Savatija, episkopa u Herceg Novome.

Ljubibratić je polagao pravo na jurisdikciju nad kršćanima bizantskoga obreda u Boki kotorskoj i Dalmaciji. Mletačka vlast protjerala ga je 1720. iz Dalmacije kao smutljivca, čemu je bez sumnje svojim obrazloženjima pridonio drugi Kotoranin, zadarski biskup Vinko Zmajević.⁴⁴ To je još više povećalo razdor među kršćanima jednoga i drugog obreda. No, još uvijek kršćani bizantskoga obreda u Skradinskoj biskupiji prihvaćaju kanonske pohode skradinskih biskupa. Tako je crkvu sv. Nikole u Bratiškovcima 1721. kanonski pohodio kapitularni vikar Mate Miočević, koji ju je našao u dobrom stanju,⁴⁵ ali se župnik Jovo, koji je posluživao kršćane bizantskoga obreda i u Sonkoviću, Plastovu, Velikoj glavi, Dubravicama, Rupama, Smrdeljima i Skradinu, nije pojavio.

Kanonski pohod župnoj crkvi sv. Ilije u Đevrskama te manastiru i crkvi Sv. Mihovila Arhandela Miočević je povjerio fra Juri Laći, s vrlo širokim ovlastima, čak i kažnjavanja. Laći te posljenje ovlasti nisu trebale jer je kršćane bizantskoga obreda, kao susjede, dobro poznao i o njima slušao već od djetinjstva. U Đevrskama je sve našao u najboljem redu, dok se izvještaj o manastiru Sv. Arhandela, u kojem je dvije godine ranije kratko boravio vladika Ljubibratić, nije sačuvao. Laću, u čijoj je pratnji bio jedan skradinski klerik, u Dobropoljcima, koji su pripadali župi Đevrske, dočekao je župni pomoćnik Nikola Šaponja s dobrodošlicom i poštivanjem. Na njegovu ulazu u crkvu upaljene su svjeće i sakupilo se mnogo svijeta, kojemu je Laća održao kratki govor, objasnivši im svoj dolazak po nalogu poglavara, utkavši to u evanđeosku poruku. Laća izvještava da su time

⁴³ AŠB, SB, vol. 2, f. 249. FARLATI, IV, 34.

⁴⁴ O Ljubibratiću opširnije M. ЈАЧОВ, *Венеција у Срби*, 22-41. Jačov piše o kršćanstvu kod Srba, doduše u nepravnom govoru, kao srpskoj veri (str. 47) i o pravoslavnim oltarima kao srpskim oltarima (26). Vežanje vjere uz naciju time je nastavljeno na ranije izraženu misao: "Srbi u Dalmaciji su bezrezervno svoju sudbinu vezali za crkvu. To oni nisu činili zbog razvijene pravoslavne svesti, već zbog toga što su uvideli da udaljavanjem od crkve postepeno gube svest o svome poreklu i identitetu." (M. ЈАЧОВ, *Венеција у Срби*, 25).

⁴⁵ AŠB, SB, vol. 8, f. 66r-v. Miočević spominje u crkvi slike BDM, sv. Spasitelja, Mihovila arhandela, sv. Nikole. U prezbitariju je tabernakul bio na kamenoj menzi. Miočević bilježi kako su kalež (putir) i patena u potpunosti slični katoličkim. Za razliku od katoličkih crkva koje su redovito bile bez klupa za vjernike, Miočević bilježi da se u crkvi nalaze mnoga sjedala među kojima i sjedalo za vladiku.

svi ostali zadovoljni te da su mu pokazivali tisuću znakova pažnje i pozivali ga u goste. Iz Dobropoljaca se uputio u Đevrske, gdje ga je primio paroh Vasić. Kako se taj dan slavio blagdan sv. Đurđa, pred crkvom ga je čekalo mnoštvo naroda koji se okupio na liturgiju. I opis ovoga pohoda je pun pohvala o urednosti crkve i pobožnosti vjernika. Arandelovac je Laća pohodio, ali se o njemu ne donose podatci, pa je nepoznato kako su ga primili monasi.⁴⁶

Sljedeći kanonski pohod obavio je biskup Nikola Tomašić 1723. godine. U Dobropoljcima ga je primio spominjani monah Nikola Šaponja, u Đevrskama monah Nikola Baliković, a u Bratiškovcima paroh Jovo Manojlović.⁴⁷ Sva tri dušobrižnika dočekala su ga ispred crkve s križem i sakupljenim narodom te ga u povorci uveli u crkvu. U Bratiškovcima su mu u bratimskoj kući priredili i ručak. Prema Jačovu, u ovo su vrijeme “predstvnici mletačkih državnih vlasti u Dalmaciji omogućili dalmatinskim biskupima da u pratnji vojnika posećuju srpske crkve”,⁴⁸ što za sigurnost, barem u Skradinskoj biskupiji u to vrijeme, nije bilo nužno. Činjenica je, međutim, da su biskupe i u katoličkim župama, na kanonskim pohodima, zbog svečanosti, često pratili harambaše sa svojim stražanima, tj. vojnim obveznicima tzv. krajina, koji su od svoga rada živjeli kod svojih kuća, ali to nisu bile sigurnosne nego svečarske pratnje.⁴⁹ Kako se tim pratnjama ipak pokazivala moć, one su kršćanima bizantskoga obreda bile vjerojatno omražene.

Stanje se u Skradinskoj biskupiji zamrsilo sve više nakon slučaja koji se zbilo u Ninskoj biskupiji. Tamo je 1728. benkovački paroh, kasniji episkop Končarević, dočekaio ninskoga biskupa s isukanom sabljom i zapriječio mu ulazak u crkvu. Umjesto da prema evanđeoskim rječima, tamo gdje ih ne prime otresu prah sa svoje obuće, katolički biskupi su, čini se, bili uvjereni kako “zalutale” trebaju spašavati i mimo njihove volje. To je bez sumnje pojačalo već ionako, nakon Ljubibratićeva progonstva, zategnuto stanje između katoličkih biskupa i svećenika bizantskoga obreda. Prema Jačovu, u to su vrijeme po naređenju skradinskoga biskupa zatvoreni iguman Mojsije, proiguman Joanikije i bivši iguman Đurić, te parosi Nikola Šaponja i Jovo Manojlović⁵⁰ koji su ranije prihvaćali biskupske kanonske pohode. Spisi u arhivu Skradinske biskupije nemaju o tome nikakva

⁴⁶ AŠB, SB, vol. 8, f. 73v-76r.

⁴⁷ AŠB, SB, vol. 4, f. 48r-v. Usp. također S. BAČIĆ, *Visovački franjevci u Skradinskoj biskupiji, pastoralno djelovanje franjevaca od dolaska Osmanlija (1522.) do danas*, Split, 1991, 54.

⁴⁸ ЈАЧОВ, *Венеција у Срби*, 37. Izvještaj o pohodu dostavljen je Kongregaciji koncila 1725. a odlomke koji se odnose na kršćane istočnoga obreda objavio je ЈАЧОВ, *Списци*, 255-256.

⁴⁹ O pohodima u susjednoj Šibenskoj biskupiji usp. J. A. SOLDO, *Crkveni život na proširenom području Šibenske biskupije nakon uzmaca osmanlija, Sedam stoljeća Šibenske biskupije. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Šibenska biskupija od 1298.-1998.*, Šibenik 2001. 339-342.

⁵⁰ ЈАЧОВ, *Венеција у Срби*, 60.

spomena. Nesporazumi s Manojlovićem, Šaponjom i Đurićem, prema arhivskim spisima, nastaju više od desetak godina kasnije, o čemu će biti još govora.

Izgradnja bratimske kuće grčkoga obreda

Razlike među kršćanima latinskoga i grčkoga obreda počele su se prenatlažavati i po župama. Tako je u arhivu Skradinske biskupije sačuvana obavijest iz 1730. o stavu prema Katoličkoj crkvi svećenika bizantskoga obreda, Petra zvanoga Mudrilo, u Plavnome.⁵¹ Težeći za autonomijom, kršćani grčkoga obreda su 1731. održali skupštinu svećenstava u Benkovcu na kojoj su, među ostalim, zaključili da nemaju ništa zajedničko s Rimskom crkvom i ne priznaju vlast latinskih biskupa, te da će zatražiti od mletačkoga senata odobrenje izbora episkopa za Dalmaciju.⁵² Kršćani bizantskoga obreda su ponovno pomišljali i na jedno svoje središte u Skradinu. Čini se da su u tu svrhu skradinske obitelji bizantskoga obreda zamolili i biskupa da bi posredovao kod dužda u Veneciji kako bi se i u Skradinu izgradila crkva grčkoga obreda. Svoju zamolbu obrazlagali su poteškoćom pronalaska svećenika iz daleka za bogoslužje. Zamolba nije datirana, pa bi mogla biti upućena i koju godinu kasnije.⁵³ Bilo tada ili kasnije, bilo je malo nade da će im biskup pomoći. Biskupu se sigurno činilo da bi time unio još veći nemir u biskupiju. Ako već ne može crkva, može bratimska kuća, držali su skradinski kršćani bizantskoga obreda i započeli s gradnjom.

Tako je 1733. do generalnoga providura Zorzija Grimanija u Zadru stigao glas da kršćani bizantskoga obreda u Skradinu grade crkvu, na što je on izdao nalog šibenskom knezu i kapetanu Francescu Antoniju Peruti da se radovi obustave. Serdar Pavasović, po prokuratoru bratovštine sv. Nikole, dostavio je u Zadar neke dokumente prema kojima se ne gradi crkva već bratimska kuća.⁵⁴ Biskup Tomašić je u međuvremenu umro, pa je skradinski kaptol zatražio da se gradnja prekine, ali je providur Grimani odgovorio da se ne može obustaviti gradnja bratimske kuće, već se u njoj ne smije držati liturgija.⁵⁵ Generalni providur zadužio je šibenskoga kneza da izvrši nadzor, a 1734. naložio je skradinskom guverneru da, u slučaju

⁵¹ AŠB, SB, vol. 15, f. 106.

⁵² ЈАЧОВ, *Венеција и Срби*, 62-63.

⁵³ AŠB, SB, vol. 13, f. 370. Molba je bez datuma.

⁵⁴ Zanimljivo je da će dvadesetak godina kasnije generalni providur Francesco Grimani, zagovarajući izgradnju pravoslavne crkve u Skradinu, ustvrditi, na temelju zamolbe koja mu je upućena, da su Pavasović, Filip Knežević i Lazar Jovanov (Zvanin) počeli obnavljati crkvu. ЈАЧОВ, *Венеција и Срби*, 78. U prijepisu Grimanijeva dopisa u Vat. lat. 9466, p. 214, čini se da stoji Filip Benešević.

⁵⁵ AŠB, SB, vol. 15, f. 189.

povrede zakona, obustavi gradnju. Ako bi se u kući i usprkos zabrane održala liturgija, prema Grimanijevoj odredbi, trebalo ju je razrušiti do temelja.⁵⁶

Ponovni sukobi oko kanonskih pohoda

U skladu s odredbama skupštine u Benkovcu, nešto kasnije nego je Zorzi Grimani odredio nadzor nad izgradnjom bratimske kuće u Skradinu, potuzili su se kaluđeri iz Arandelovca i župnik Bratiškovaca providuru Grimaniju da novi biskup Bragadin namjerava izvršiti kanonski pohod njihovih crkava, iako su oni drugoga obreda, a da to njegovi prethodnici nisu vršili.

Jasno je da Bragadinu nije bio problem dokazati da su i njegovi prethodnici kanonski pohađali te crkve. Na temelju odnosne dokumentacije, Grimani je 21. studenoga 1734. donio odluku da Bragadin, prema običaju, može kanonski pohoditi i manastir i crkve grčkoga obreda na području biskupije.⁵⁷ Monasi u Arandelovcu i paroh u Bratiškovcima primili su biskupa s počastima i gostoljubivošću. Čak su ga neki seljaci iz Bratiškovaca dopratili sve do u Skradin.⁵⁸ No, takvi pohodi nisu više imali nikakva smisla, stvarali su i sve dublji jaz između katolika i kršćana bizantskoga obreda. Dušobrižnici kršćana bizantskoga obreda i kaluđeri očito su se nalazili u nevolji, jer zasigurno teološki nisu dorasli školovanom Bragadinu, pa mu se pri susretu nisu mogli teološkim dokazima ni suprostaviti. Zbog važećih državnih odredaba mogli su, ukoliko ga ne bi primili, imati velikih neprilika, a župnici izgubiti župu, pa tako i svagdanji kruh. Uza sve to nisu prihvaćali ispovijed vjere prema katoličkom obrascu, pa ih Bragadin i naziva raskolnicima, a u izvještaju *ad limina* o njihovim je svećenicima, među ostalim, pisao da se prema vani pretvaraju katolicima, ali da narod zadahnjuju odbojnošću prema Katoličkoj crkvi.⁵⁹

Pozivajući se na ranije odredbe Grimani je 1735. ponovio zabranu da podložnici stranih zemalja, posebno s turskoga područja upravljaju župama bez ovla-

⁵⁶ AŠB, SB, vol. 15, f. 118-121.

⁵⁷ AŠB, SB, vol. 15, f. 123-126. Prema Bogoviću, to je prvi biskup koji je dobio državnu potvrdu prava kanonski pohoditi crkve bizantskoga obreda. M. BOGOVIĆ, *Katolička crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za mletačke vladavine*, Zagreb, 1982., 71, b. 48.

⁵⁸ Opširnije o pohodu, BAČIĆ, *Visovački franjevci*, 148.

⁵⁹ ASV, Relat. visit. ad limina, 1735. "[...] plebi inter potiora dogmata odium Romanae Ecclesiae in abscondito sensim instillant ac piissimos Principis ritum tantum permittentis antiquos et nuperas ordinationes ponentes se vere catholicos publice insimulant, michique visitatione ipsorum loca lustranti, detestationemque schismatis et errorum suaviter suggerenti occurrentes cum populo externam reverentiam exhibuerunt ecclesiasque patefecerunt, professionem vero fidei Ecclesiae constitutionibus et Senatus consilio indictam non emisierunt." Izvještaj je djelomično objavio ЯАЧОВ, *Cnucu*, 270.

štenja državne vlasti i odobrenja katoličkih biskupa. To isto vrijedilo je i za prokuratore crkvenih općina. U vrijeme kanonskih pohoda trebali su biti pohodeni i župnici i monasi grčkoga obreda i izraziti biskupu poštovanje.⁶⁰ Uz te odredbe državne su vlasti pokušali naći rješenje problema izborom episkopa grčkoga obreda kojega je zahtijevala benkovačka skupština. Pozvale su generalnoga providura da predloži četiri kandidata, od kojih bi zakonito bio izabran episkop. Senat je čak 1736. odobrio kandidata Leontija Avramovića, ali je izbor obustavljen,⁶¹ pa su se i nadalje primjenjivale ranije državne odredbe, dapače su u praksi bile i pooštrene.

Kako je manastir Sv. Arhandela bio u Skradinskoj biskupiji, skradinski je biskup Bragadin, po odluci generalnoga providura Danijela Dolfina 1736., trebao donijeti presudu u neobičnom sporu među samim kaluderima. Kaluđer Arsenije Stefanović rečeni Kulović, koga je šibenski biskup 1730. postavio u župu Kosovo, bio je naime optužen zbog napastovanja dječaka Đuraga Teslića koji je kod njega služio. Druga optužnica teretila ga je da u Kosovu stoji mimo volje starješina koje su ga odatle premjestile. Stefanović se branio da su kaluđeri protiv njega upravo zato što mu je biskup dao župu Kosovo. Dapače, da su mu jednoga dana iguman i šest kaluđera odnijeli stvari iz kuće i prislili ga da pođe u manastir, a u Kosovo poslali drugoga kaluđera. U jednom susretu, prema Stefanovićevu iskazu, taj mu je kaluđer rekao da je *pasja vjera*, jer priznaje latinske biskupe i da će zbog toga biti izopćen svatko tko mu dadne milostinju. Stefanović je priložio mnoštvo potpisa osoba koje su svjedočile da je savjesno vršio dužnost. I tužitelji i optuženi su se konačno složili da Stefanović prijeđe najprije kao pomoćnik župniku u Bukovicu, a odatle u manastir Savinu u svome rodnome kraju. Dvije godine kasnije iguman se tužio da je Stefanović nastavio skandalozan život podržavajući prijateljstva sa ženama na zlu glasu, pa je od biskupa tražio da se provede ranije donesena odluka.⁶²

Milaš tvrdi da su 1737. i 1738. godina bile možda najteže za pravoslavnu crkvu u Dalmaciji. „Iz mnoštva dokumenata - nastavlja Milaš – što postoje iz toga vremena, ne zna čovjek koji da izabere, a da pokaže sve bjesnilo latinskih biskupa protivu pravoslavne Crkve.” U Skradinskoj biskupiji, prema Jačovu, srušena je, u tom naletu, 1738. srpska crkva u Bribiru. Može se vjerovati da je Jačov izveo svoj zaključak na temelju nekih vrela.⁶³ Ostaje, međutim, pitanje koliko je objektivno vrela interpretirao. A o tome ovisi i vrijednost zaključka.

⁶⁰ AŠB, SB, vol. 15, f. 129r-130r. Slične odredbe ponovio je i providuri Daniele Dolfin iste godine, 173r-v.

⁶¹ AŠB, SB, vol. 15, f. 128; ЈАЧОВ, *Венеција и Срби*, 65-69.

⁶² AŠB, SB, vol. 13, f. 132-142, 154, , 160, 174.

⁶³ ЈАЧОВ, *Венеција и Срби*, 69.

Dana 8. prosinca 1738. osobno su došli u biskupsku kuriju u Skradinu kapetan Mijat Pavić, poručnik (tenente) Jovan Bijelić, Ostoja Pavić, Radovan Bijelić i Simo Bijelić te zamolili biskupa, u ime ostalih kršćana grčkoga obreda, da im dopusti, uz katoličku crkvu sv. Ivana, sagraditi kapelu s oltarom u kojoj će se moći slaviti liturgija prema grčkom obredu. Oni se obvezuju pokriti je kupom i popločati te održavati u dobrom stanju, te da ne će nanosti nikakve poteškoće biskupu ili župniku Krkovića, u čiju je župu spadao Bribir. Njima će uvijek priznavati vlast. A ako se ne bi održavali ti uvjeti, neka biskup dade srušiti tu kapelu. Uz uvjete koje su predložili, Bragadin im je odobrio da mogu srušiti dio zida uz vrata postojeće crkve sv. Ivana i izgraditi kapelu dužine 8 lakata, tj. približno 5 – 5,5 metara⁶⁴, s time da i crkva i kapela ostanu u vlasništvu Katoličke crkve i da katolici ne budu ometani u slobodnom vršenju obreda.⁶⁵

⁶⁴ Šibenski lakat iznosio je 60,8 cm, mletački lakat za svilu 63,9 cm i za vunu 68,4 cm.

⁶⁵ AŠB, SB, vol. 15, f. 175-176. Bribirske crkve katolici se nisu odrekli, niti ju je tada kršćanima bizantskoga obreda poklonila državna vlast koja je potom, poštujući pravo vlasništva, možda dala nalog da se nadograđeni dijelovi vrata u prvotno stanje. Pretpostavljajući da se to zaista dogodilo, ako je porušena nadogradnja kapele bizantskoga obreda u katoličkoj crkvi, onda je to ipak nešto drukčije nego što se dobija dojam iz tvrdnje kako je 1738. srušena srpska crkva u Bribiru, kako piše Jačov. Arheolog Mate Zekan, istraživač Bribira, tvrdi kako dograđena pravoslavna kapela nije nikada ni bila porušena te da se radi o čistoj spekulaciji. Oslanjajući se upravo na zamolbu Pavića i Bijelića o gradnji kapele uz katoličku crkvu sv. Ivana te biskupovu dozvolu rušenja dijela crkvenog zida uz vrata za njezino podizanje upućuje na današnju pravoslavnu crkvu sv. Aćima i Ane. Nakon što je 2010. godine otučena žbuka s vanjske strane njezinih zidova jasno se ocrtala šira tlorisna osnovica, različita morfologija i struktura zidova istočnog dijela crkve s apsidom (crkva sv. Ivana) u odnosu na nešto užu, kasniju dogradnju njezinog zapadnog dijela (kapela). Zekan tvrdnju snaži i činjenicom kako je dužina zapadne dogradnje sa zidom 6,40 metara. Kada se od toga odbije širina pročelnoga zida crkve (70-80 cm), koji na svom vrhu nosi preslicu zvonika, potvrđuje se biskupova uputa o veličini pridodate kapele uz crkvu sv. Ivana. Time potvrđuje prvotnu ubikaciju crkve sv. Ivana iz mletačke geodetske skice s početka XVIII. stoljeća (S. GUNJAČA, *Strateško i historijsko-arheološko značenje Bribira, Starohrvatska prosvjeta*, serija III, 10, Zagreb, 1968., 210-211) na mjesto današnje parohijske crkve, a ispod koje se nalazila višekonhna starohrvatska crkva. (S. GUNJAČA, *Nalaz srednjovjekovnih arhitektura na Bribiru, Starohrvatska prosvjeta*, serija III, 10, Zagreb, 1968., 239). Nakon novih spoznaja ostatke manje gotičke crkve nađene uz jugozapadni ugao groblja, koji su s određenom rezervom poslije Gunjače povezivani uz sv. Ivana (T. BURIĆ, *Arhitektura i skulptura, Bribir u srednjem vijeku*, Split, 1987., 29-30; ISTI, *Bribir srednjovjekovno sjelo Šubića*, Split, 1997., 20-21, 24; M. ZEKAN, *Srednjovjekovne nekropole, Bribir u srednjem vijeku*, Split, 1987., 49), Zekan pripisuje franjevačkoj crkvi sv. Stjepana čije su ruševine još početkom XVIII. stoljeća stajale uz crkvu sv. Ivana. (V. KAPITANOVIĆ, *Skradinski biskupi*, 46).

CRKVA SV. IVANA i crkvena čestica zemljišta uz srušenu kulu na Bribiru prema mletačkom katastru s početka XVIII. st. (GUNJAČA, Nalaz, 211)

CRKVA SV. AĆIMA I ANE NASTALA DOGRADNJOM NA CRKVI SV. IVANA (foto M. Zekan)

Je li Bragadinovo udovoljavanje zamolbi pomoglo skladu katolika i kršćana bizantskoga obreda na bibrskom području i okolici, iz poznatih vrela nije vidljivo. No, općenito gledano, napetosti su se, čini se, pojačavale. Uza sve to Bragadin nije, prema evandeoskom savjetu, otrešao prašinu sa svoje obuće, već je ustrajao na pravima koja mu je osigurala politička vlast te je, postupajući snagom tih zakona, 18. lipnja 1740. ispitao i imenovao Jovu Manojlovića za župnika u Bratiškovcima. Kada mu Jovo, ni nakon četiri mjeseca nije predočio krštenicu ni otpusnicu za primanje svećeničkoga reda (dimisoriale), oduzeo mu je župničku službu, kao nepokornu njegovoj biskupskoj vlasti, te naložio župnicima i kaluderima sv. Arhanđela da mu ne dopuste služiti liturgiju u svojim crkvama.⁶⁶ Umjesto Manojlovića, Bragadin je, nakon obavljenoga ispita, za paroha postavio svećenika Pavla Dragičevića.⁶⁷ Zbog čega je Bragadin tražio spomenute isprave od Manojlovića može se razabrati iz zabrane obavljanja svećeničke službe svećeniku Stevanu Popoviću i Jovi Dobričeviću kojima je Bragadin ustanovio da su ređeni mimo zakonitoga roka i bez biskupova otpusta.⁶⁸ Čini se kako bi se moglo pretpostaviti da je Manojlović imao podršku i Milovana Pavaševića koji je tobože novom župniku Dragičeviću zaprijetio smrću.⁶⁹

Vjerojatno je Bragadin o svom postupku sa svećenicima bizantskoga obreda izvijestio i nadležne državne vlasti koje su bdjele nad postupcima biskupâ. Prema Jačovu, Manojlović je završio u zatvoru.⁷⁰ Generalni providur Marino Cavalli 1741. javno je dao ukoriti serdara Pavaševića „skandaloznoga sijača kukolja i smjeloga biskupova preziratelja”, kako ga je nazvao,⁷¹ te ponovno obnovio duždevu odredbu koja je zabranjivala dušobrižništvo strancima i nalagala podlaganje kršćana grčkoga obreda latinskim biskupima. U svojoj terminaciji kojom je obnovio odredbe ranijih providura Valiera, Rive, Pisanija, Grimaniya i Dolfina, Cavalli je izričito zapovjedio da župe grčkoga obreda trebaju posluživati domaći svećenici a ne stranci, napose ne turski podložnici. Svećenici grčkoga obreda

⁶⁶ AŠB, SB, vol 13, f. 15v. vol. 15, f. 143r-144v. Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 9466, p. 847. Dekret o Manojlovićevu imenovanju i suspenziji spominje i Bogović, *Katolička crkva*, 128, s pogreškama koje su se uvukle iz izvornoga teksta bilo s obzirom na mjesto Bratiševci umjesto pravilno Bratiškovci i Manstrović (?) umjesto Manojlović.

⁶⁷ AŠB, SB, vol. 13. f. 12. Postavljanje je u potpunosti slično postavljanju katoličkih župnika što se napose vidi iz riječi: ”institutimus et creamus” (ustanovljujemo i činimo). Usp. također Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 9466, p. 847. Možda se radi o Vasilju Dragičeviću. Usp. Ячов, *Венеција и Срби*, 110.

⁶⁸ AŠB, SB, vol. 13. f. 16r-17r.

⁶⁹ Usp. Bogović, *Katolička crkva*, 96. Bogović piše o župniku Bratiševaca, što treba ispraviti u Bratiškovaca i Mihovilu Pavaševiću, a trebalo bi biti Pavaševiću.

⁷⁰ Usp. tekst uz bilj. 42.

⁷¹ Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 9466, p. 848.

trebaju biti podložni katoličkim biskupima. Ne smiju vršiti dušobrižništvo bez biskupova dopuštenja i trebaju mu na zahtjev predočiti krštenicu, ispravu o ređenju i drugo što propisuje kanoni.⁷²

Opetovane državne odredbe, koje su zapravo često puta bile nejasne, nisu riješile daljnje nesporazume među oprečnim stranama. Da je osim spomenutih bilo još nesporazuma svjedoči činjenica što su 1742. god. biskupu Bragadinu došli iguman iz Arandelovca Đumnić i župnik iz Ostrovice Šaponja kako bi se ispričali što nisu kako treba primili biskupa u kanonskom pohodu. Na pitanje koje im je postavio jedan kanonik, odgovorili su da su ga spremni primiti kao prijatelja ako će iz vlastite pobožnosti doći moliti u njihovu crkvu, ali da ga na nijedan način neće priznati za njihova poglavara, niti ga primiti kao pohoditelja, pa ni uz cijenu vlastitoga života i usprkos državnih odredaba.⁷³

Iako su se, kako se vidi, odnosi do kraja zategnuli, papa Benedikt XIV. još se zavaravao, ili su ga zavaravali unijom u Dalmaciji, pa je na posebnoj kongregaciji kardinala Propagande, 16. rujna 1742., posebnim breveom udijelio ovlast dobrom poznavatelju staroslavenskoga jezika, Mati Karamanu da, uz pristanak mjesnih ordinarija, može rediti u čitavoj Dalmaciji ujedinjene Srbe ili one koji bi se ubuduće ujedinili s Katoličkom crkvom.⁷⁴ Odluka je donesena prekasno. Malobrojni svećenici koji su prihvaćali uniju nisu se mogli održati,⁷⁵ a Karaman nije zaredio nijednoga grkokatoličkoga svećenika u Dalmaciji.⁷⁶ A imao je neprilika i Simo Skočić, sin Nikole zvanoga Bogunović iz sela Nos (danas Nos Kalik) na utoku Čikole u Krku, čiji je otac imao kuću u Šibeniku, gdje je mali Simeon i kršten. On je, protivljenju roditelja uprkos, više puta bježao od kuće u visovački samostan i postao fra Andrija.⁷⁷

⁷² AŠB, SB, vol. 15, f. 179r-180v.

⁷³ AŠB, SB, vol. 15, f. 153-159.

⁷⁴ AŠB, SB, vol. 13, f. 266-267.

⁷⁵ Među svećenicima koji su prihvaćali uniju bio je kaluder Gerasim Vukčević, zvani Bušlje, kojega Jačov, ne navodeći obrazloženje, drži za skitnicu. Bio je na službi za bizantski obred u Makarskoj, Splitskoj i Ninskoj biskupiji, te konačno u Smokoviću kod Zadra u kojemu je imao dosta neprilika. Vat. Lat., 9466, p. 335-336; Ячов, *Венеција у Србу*, 93-94. Među kasnijim pristalicama, katolička vrela spominju kaludera Ivanovića, na kojega je tobože utjecao fra Frano Testa iz Bergama, župnik u Drnišu (1757-1761). Ivanovića je šibenski biskup imenovao župnikom „Slavena grčkoga obreda” ali ga je prema tim vrelima Nikanor Rajević uspio premjestiti sa župe, a župa je, prema tim istim vrelima, od katoličke postala “raskolnička”. Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 9466, p. 334-335.

⁷⁶ Bogović, *Katolička crkva*, 125-126.

⁷⁷ O tome u Arhivu Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja u Splitu, S/14 [Acta Marianović] f. 66r postoji zabilješka. *”Die 19 Novembris an. 1757 in Conventu Sanctae Mariae Visovatii admissi fuerunt et induti habitu seraphico: Simon Skočić de parentibus ritus grae-*

Kaluđeru u Arandelovcu održali su riječ da ne će dopustiti kanonski pohod skradinskom biskupu, pa kad je biskup došao na svoj treći pohod, nisu ga primili. Zbog toga se biskup potužio mletačkim vlastima i tražio od dužda pomoć da može izvršiti kanonski pohod i manastiru Sv. Arhandela gdje mu monasi nisu dopustili, premda ih je ranije dva puta kanonski pohodio. Na to je dužd Pietro Grimani izdao nalog providuru Giacomu Boldù da pomogne biskupu da nesmetano obavi pohod kako to zahtjeva javni red.⁷⁸ Da bi se znalo kako se taj pohod odvijao trebala bi nova istraživanja. Bio je to možda i posljednji pohod katoličkih biskupa kršćanima grčkoga obreda, jer je Mletačka Reublika uskoro promijenila stav, dopustila izgradnju grkokatoličke crkve u Skradinu i zabranila uplitanja katoličkih biskupa.

Nove napetosti i izgradnja crkve grčkoga obreda u Skradinu

Jednom započete napetosti nisu se dale više smiriti. Kršćani bizantskoga obreda ponovno su 1746. pokušavali gradnju crkve u Skradinu, a Bragadin spriječiti gradnju. Svoj utok Senatu Bragadin je opravdavao činjenicom da se kršćani grčkoga obreda povezuju s Rusijom i da ne bi bilo dobro kada bi u Skradinu uspostavili prijestolnicu, misleći na eparhijsko sjedište. Kako su se kršćani grčkoga obreda prema Bragadinovu izvještaju *ad limina* pretvarali katolicima, odnosno u jedinstvu s katoličkom crkvom, a kao prema takvima su postupale i državne strukture, to je Bragadin iskoristio priliku da bi upozorio kako će uskoro biti izgrađena katedrala, koja može primiti sve vjernike, pa je suvišno da se nasuprot njoj gradi crkva grčkoga obreda.⁷⁹

Napetosti su očito trajno tinjale i zbog kanonskih pohoda od kojih biskup Bragadin nije odustajao. U svome dopisu od 11. travnja 1750., u kojem najavljuje pohod manastiru Arandelovcu i preko igumana Rajevića obavještava župnike Ostrovice, Bratiškovaca i Đevrsaka, on je čak zaprijetio tužbom duždu ako ga ne

ci progenitus, qui saepe ab eisdem parentibus abductus, saepe et semper e domo aufugiens, ac nostrae Religionis ingressum exoptans, hodie tandem indutus, et fr(ater) Andreas est nominatus. Domus parentum id aegre ferentium exstat in Suburbio Sibenicensi Terrae-Firmae ultra (?) altera vero in promontorio subtus villam Miglievci, ubi torrens Cicoola in Carcam influit. [...]" U Arhivu Skradinske biskupije sačuvana su svjedočenja serdara Josipa Semonića i Jeronima Pokrajca pok. Jovana iz Varivoda da je Simeon kršten u crkvi Sv. Julijana u Šibeniku. Prema izjavi svjedoka krstio ga je pop Nikola Metaxa, Grk, a kum mu je bio Petar Busović zvan Krička. AŠB, SB, vol. 21, f. 15r-15v. Kako su se takva svjedočanstva tražila samo u slučajevima kada se nije moglo doći do službenoga izvoda i matice krštenih, moglo bi se naslutiti da mu paroh nije želio izdati takvu potvrdu.

⁷⁸ AŠB, SB, vol. 15. f. 190-191; Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 9466, p. 411-412.

⁷⁹ AŠB, SB, vol. 15. f. 193-194; Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 9466, 378-380.

prime. Premda je Rajević obavijestio kolunela Petra Posedarskoga da će primiti biskupa na kojega se potužio da uvodi novotarije, i da može doći kada hoće, ali bez štetnih novotarija⁸⁰, nije poznato je li biskup obavio taj pohod, jer u biskupskom arhivu nema zapisnika.

Od izgradnje crkve u Skradinu kršćani bizantskoga obreda nisu odustajali. U nedostatku crkve, prema vlastitom iskazu, doveli su iz Krupe svećenika za uskrсну ispovijed i pričest. Državnim vlastima upućivali su nove zamolbe.⁸¹ U jednoj takvoj zamolbi bez datuma, čiji se prijepis čuva u arhivu Skradinske biskupije, a jedan drugi u Vatikanskoj biblioteci, uz koji je nadodana godina 1750., oni izlažu kako u Skradinu ima mnogo kršćana bizantskoga obreda te su za Uskrs doveli svećenika iz Krupe za ispovijed i pričest. Biskup se zbog toga, kažu oni, uznemirio radi povrede njegove jurisdikcije. Podigao je protiv spomenutoga svećenika istragu i ustvrdio da je taj kaluđer iz Turske, a on je, tvrde Skradinjani, bizantskoga obreda, rodom iz Zadra. Slično je tako, kažu, biskup ustvrdio da je taj svećenik držao liturgiju u kući serdara Pavasovića, a oni tu tvrdnju odbijaju s obrazloženjem da se po bizantskom obredu liturgija ne može držati na prijenosnom oltaru. Pričest je navodno donio iz Šibenika, gdje je postojala grčka sjedinjena crkva. Na kraju se žale da ne mogu više trpjeti jaram latinskih biskupa i mole da mogu imati vlastitoga biskupa.⁸²

Saznavši da je Marija Terezija dopustila u Trstu crkvu nesjedinjenim kršćanima bizantskoga obreda, uputili su skradinski kršćani bizantskoga obreda Mletačkom senatu, u srpnju 1752. godine, novu zamolbu, u čemu je novodno jedan od glavnih pokretača bio Aćim Žarković.⁸³ Prema nekim obavijestima, Aćim je bio nećak kneza Save Vladislavića, savjetnika cara Petra I. Imao je brata Jovana i Konstantina. Jovan je živio u Kotoru i surađivao sa spominjanim Simeonom Končarevićem. Konstantin se zamonašio i postao svećenik, položio tobože ispovijed katoličke vjere i bio vojni svećenik u Italiji. Nešto kasnije ovih zbivanja, kada je 1757. došao u Zadarsku nabiskupiju, Zmajević mu je zabranio vršiti svećeničku službu. Aćim se doselio u Skradin i postao bogati trgovac. U zamolbi upućenoj 1753. mletačkom Senatu, 66 obitelji kršćana grčkoga obreda iz Skradina i okolice zatražilo je ponovno otvaranje crkve vlastitoga obreda,⁸⁴ kao da je crkva tu oduvijek.

⁸⁰ AŠB, SB, vol. 11, f 137r i vol. 13, f. 371r. Rajevićevo pismo pisano je 1. IV. po julijanskom kalendaru koji je u XVIII. stoljeću kasnio jedanaest dana za gregorijanskim kalendarom.

⁸¹ ЈАНОВ, *Венеција и Срби*, 78.

⁸² AŠB, SB, vol. 15. f. 201r-205v; Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 9466, 426-441.

⁸³ Vat. lat. 9466, p. 706; ЈАНОВ, *Венеција и Срби*, 78.

⁸⁴ AŠB, SB, vol. 15. f. 226-227; Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 9466, p. 202-205. Nekako u to vrijeme problem pravoslavne crkve u Dalmaciji čini se podignut je i na višu političku razinu te se za nj zainteresirao i ruski car. Usp. Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 9466, p. 520-523.

Generalni providur Francesco Grimani podupro je njihovu molbu s opširnim političkim obrazloženjem. U svom obrazloženju Grimani je naveo da je u Skradinu, prema predaji, već stoljećima postojala crkva Sv. Jovana, grčkoga obreda, koja je kasnije zamijenjena drugom sv. Nikole ili Spiridona, koju je služio pop Aco Ukman koji je tu umro kao kapelan, odnosno paroh, i tu pokopan. Poslije njega ju je služio pop Vukadin Krička. Nakon posljednjega mira stanovništvo se rasprišlo po selima i crkva je - navodi on prema tekstu zamolbe koja mu je bila upućena - ostala zapuštena. Pred dvadesetak godina su je ponovno počeli obnavljati, ali je gradnja zabranjena i izgrađena je bratimska kuća. Katolički kler je bio ljubomorani. Nije mogao pretrpjeti da se crkva grčkoga obreda otvori prije nego se izgradi katedrala. U Skradinu, Sonkoviću i Velikoj Glavi ima oko 500 vjernika grčkoga obreda bez crkve. Dozvolivši im crkvu država bi pridobila za se stanovništvo, pojačala bi se trgovina i stanovništvo s granice naselilo u Skradinu – obrazložio je Grimani svoju potporu, ne provjeravajući podatke koje su mu podastri molitelji.

Preporučujući molbu, Grimani je iskoristio priliku kako bi obrazložio uzroke nesklada između dviju kršćanskih konfesija u Dalmaciji. Njegovo obrazloženje djelomično vrijedi i za skradinsko područje. On navodi Valierovu odluku iz 1686. prema kojoj su katolički biskupi trebali obavljati ispit župnika grčkoga obreda i odobravati njihova imenovanja na župe, što je ovima bilo omraženo. Kako je biskupe u vrijeme kanonskih pohoda pratila vojna konjica, svećenstvo bizantskoga obreda to je smatralo očitim znakom nasilja. Zbog toga je – nastavlja dalje providur - da bi dalo razumjeti narodu da su ti pastoralni pohodi služili oskvrnjivanju njihovih crkava i oltara, čim bi prelat otišao, brižljivo prali oltare i crkve, kao da su dodiranjem latinskoga biskupa bile onečišćene.⁸⁵ Prema providurovu mišljenju, biskupi su postupali strogo sa svećenstvom grčkoga obreda, što je uzrokovalo otpor. Kao dokaz svojoj tvrdnji o strogosti, navodi da je otpor manji na sinjskom području, na kojem su franjevci postupali mirotvorno, ili tamo gdje su zalazili isusovački misionari.

Da bi pojačao obrazloženje svome podnesku - providur kojega Jačov hvali zbog razumnosti i trezvenosti, što je čini se zaista bila Grimanijeva odlika - ističe da, prema njegovu zapažanju, najveća zlodjela i krađe u zaleđu Zadra počinjaju upravo osobe grčkoga obreda. To pripisuje nepoučenosti naroda zbog slabog obrazovanja svećenstva u dogmatici i još lošijeg u moralci. On čak pomišlja da kradljivci dio ukradenoga možda daju svojim popima i kaluderima, i tako se simonijskim darovima iskupljuju od grijeha, u čemu im ide na ruku pakost

⁸⁵ "Quindi per insinuare al popolo che queste pastorali visite servivano di profanazione alle loro chiese ed altari, appena partito il prelatto anno fatto l'empia dimostrazione di lavar e mandar attentissimamente l'altare e la chiesa, quasiche per il contatto del vescovo latino fossero rimasti poluti." Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 9466, p. 220.

župnika. Neredima su kumovali, prema providurovu mišljenju, i svećenici koji su u Dalmaciju dolazili iz prekograničnih područja. Zbog toga se Grimani zauzeo da bi se kršćanima grčkoga obreda u Dalmaciji dao crkveni poglavar i podiglo sjemenište.⁸⁶

Na Grimanijev podnesak osvrnuo se 1754. u obranu katoličkih biskupa i njihovih prava zadarski biskup Vinko Zmajević, osporavajući točnost Grimanijevih podataka i pokazujući njegovu naklonost prema stanovništvu grčkoga obreda.⁸⁷ Na temelju pisanih podnesaka mletački je Senat zatražio mišljenje i od teologâ savjetnikâ. Njihov je zaključak glasio: ako postoje razlozi za žurno otvaranje crkve u Skradinu, treba je otvoriti kao grko-katoličku, podložnu duhovnoj vlasti latinskoga biskupa, sa službenikom kojega on potvrđuje i ovlašćuje, u svemu osim obreda i dijeljenja sakramenata.⁸⁸ Njihov prijedlog prihvatio je i Senat, koji je 24. kolovoza 1754. donio, među ostalim, sljedeću odluku: *Senat prihvaća da se spomenuta crkva u Skradinu otvori za bogoslužje i javnu službu, na način, po pravilu i prema odlukama i običajima kako su opsluživane druge crkve grko-katoličkoga obreda u toj pokrajini.*⁸⁹

Odluku Senata trebao je priopćiti generalni providur, a po odredbu o njezinu provođenju došao je osobno u Zadar već spominjani Aćim Žarković, kojega Grimani naziva glavarem skradinskih kršćana grčkoga obreda, zaslužnim pažnje. Prema jednoj nepotpisanoj obavijesti, potplaćivanjem državnih službenika postigao je Aćim u Skradinu ono što njegov ujak, knez Sava, nije mogao ni svojim ugledom ni novcem niti približno postići u Dubrovniku.⁹⁰

Grimani je, dakle, po Aćimu dostavio odluku skradinskom predstavniku vlasti Luigiu Diedu. U svojoj odredbi Grimani dopušta kršćanima grčkoga obreda otvoriti u Skradinu crkvu sv. Spridiona za njihove vjerske potrebe. Crkva kao i katoličke crkve uživa imunitet, tj. pravo nepovredivosti. Mogu sagraditi zvonik i groblje. Procesiju na Veliki petak trebaju imati poslije katolika, prema Moce-nigovim odredbama iz 1702. Mogu voditi sprovod, vjenčavati i krštavati i voditi druge vjerske obrede, a da se u to ne mogu miješati latinski svećenici ako nisu pozvani. U bratvoštinu se mogu učlaniti samo kršćani grčkoga obreda iz Skradina. Njima je povjerena uprava crkve i biranje kapelana, zapravo paroha. Izabrani

⁸⁶ Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 9466, p. 213-224.

⁸⁷ Vat. lat. 9466, p. 225-243.

⁸⁸ Vat. lat. 9466, p. 270

⁸⁹ Vat. lat. 9466, p. 273 "[...] acconsente il Senato che riapra al culto ed officatura pubblica di detta chiesa di Scardona, con li metodi, regole, decreti e consuetudini, che sono officiate le altre di rito greco cattolico in codesta provincia." Ostali dio odluke senata, p. 272-278, odnosi se na pitanje izbora episkopa o čemu su već opširno pisali drugi autori.

⁹⁰ Vat. lat. 9466, p. 282-283.

svećenik treba svake nedjelje poslije liturgije poučavati vjernike vjeronauku, a nadziru ga dvojica bratima koji se za taj nadzor biraju svake godine ponovno. Sve se treba odvijati prema duždevoj ispravi i papinskim bulama⁹¹ Tako je 1756. u Skradinu i službeno otvorena crkva grčkoga obreda. Prema ispravama u kojima se navodi da se dopušta grkokatolička crkva i da se sve treba odvijati prema papinskim bulama, očito se mislilo na grkokatoličku crkvu.

Biskupu Bečiću, kojemu je oduzeta jurisdikcija nad kršćanima grčkoga obreda, činilo se da providurova odluka u državi u kojoj je katolička vjera bila službena državna vjera, a kanonsko pravo velikim dijelom vrijedilo kao državno, stvarnost nije bila u skladu s kanonskim propisima.⁹² U tom smislu pisao je generalnom providuru, Senatu i obraćao se Rimu.⁹³ Iako se mletačka država, sve do svoje propasti, prema kršćanima grčkoga obreda u Dalmaciji ponašala kao prema unijatima, put osamostaljenju od latinskih biskupa bio je završen.⁹⁴

Srpski povjesničari, pozivajući se na Milaša i tradiciju, navode da je u Skradinu otvorena crkva za srpsku posadu u vrijeme cara Dušana. A prema arhivskoj građi iz XVIII. st. „srpska crkva” je sagrađena 1521. godine⁹⁵, što bi značilo upravo uoči pada Skradina u turske ruke. Koliko je varljiva ta predaja vidi se iz spomenutih dokumenata. Dok su „grkolatini” u zamolbi generalnom providuru Carlu Pisaniju iz 1713. naveli predaju o Bogorodičinoj crkvi u Skradinu, u zamolbi upućenoj Senatu 40 godina kasnije navodi se, i opet prema tradiciji, postojanje crkve sv. Jovana Preteče.⁹⁶ Kojoj se tradiciji povjesničar treba prikloniti, ako se ona promijenila u samih 40 godina, nije jasno. Temeljeći se na tim istim dokumentima, utemeljenim na tradiciji, Jačov navodi da su pravoslavni u “toku tri godine verske obrede vršili u jednoj napuštenoj turskoj kući”.⁹⁷ Ako bi to bilo tako, značilo bi da su kuću pretvorili u crkvu ili su u njoj imali liturgiju. Kada su, međutim, pedesetih godina XVIII. stoljeća bili optuženi da su imali liturgiju u kući bratovštine Sv. Nikole, oni su kao opravdanje navodili da se po bizantskom obredu liturgija ne može držati na prijenosnom oltaru.⁹⁸ Što je od svega istina, ostaje i danas upitno. Moguće je, čak se čini i vjerojatnim, da je neka kuća bila prilagođena za obrede, kao što su katolici prilagodili nekadašnju džamiju, no sudeći prema povijesnim vrelima, za prvu crkvu bizantskoga obreda, građenu za bogoslužje, trebalo je pri-

⁹¹ Vat. lat. 9466, p. 288-293. BOGOVIĆ, *Katolička crkva*, 162.

⁹² Vat. lat. 9466, p. 294-301.

⁹³ Vat. lat. 9466, p. 307-313.

⁹⁴ Usp. Vat. lat. 9466, p. 707-708 i BOGOVIĆ, *Katolička crkva*, 163-164.

⁹⁵ ЈАЧОВ, *Венеција и Срби*, 77.

⁹⁶ Biblioteca Vaticana, Vat. lat. 9466, p. 213,

⁹⁷ ЈАЧОВ, *Венеција и Срби*, 77.

⁹⁸ AŠB, SB, vol. 15. f. 201r-205v; Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 9466, 426-441.

čekati polovicu XVIII. stoljeća. Nije naodmet dodati ni to da je uza sve poteškoće izgrađena prije katedrale za čiju se izgradnju obvezala država.

Religiozno-socijalni život prema biskupskim vizitacijama i izvještajima

Skradinska biskupija bila je mala biskupija, iako ih je u Hrvatskoj bilo još manjih. Ratovi u XVII. stoljeću opustošili su, kako je već rečeno, njezino područje. Nakon oslobođenja područja trebalo je početi sve iz početka. Graditi kuće i crkve. O školama se u početku nije ni mislilo. Tek je uspostavljen odgojni i školski zavod za franjevce na Visovcu. Patronat nad biskupijom kao i njezinim župama imala je država, koja se brinula i o izboru biskupa. Oni su se barem neko vrijeme birali natječajem, koji je bio javan.⁹⁹ Od osam biskupa četiri su bila rodom domaći sinovi, s istočne, a tri, Mlečani, sa zapadne strane Jadrana.

Na području biskupije živjeli su kršćani dvaju obreda, latinskoga i grčkoga, kako su se onodobno sami nazivali. Nedostatak vjerskih ustanova u biskupiji biskupi su pokušali nadoknaditi osnivanjem novih župa, koje su od vremena do vremena kanonski pohađali. Župnicima su slali okružnice o suzbijanju poroka, a kada je postalo očito da kršćani bizantskoga obreda ne žele biti pod biskupskom vlašću, biskupi su strogo pazili na zabranu mješovitih brakova, u slučajevima kada je postojala vjerojatnost da bi se katolička stranka mogla odijeliti od Katoličke crkve.¹⁰⁰ U biskupiji su postojale bratovštine, bilo katoličke ili kršćana bizantskoga obreda, od kojih se češće spominju bratovština sv. Nikole grčkoga obreda i katolička bratovština sv. Jeronima u Skradinu¹⁰¹, te bratovština u Dubavicama.¹⁰²

⁹⁹ U Venecijanskom državnom arhivu, Provveditori sopra monasteri, busta 114, nalaze se izvještaji pisani nakon smrti Vicenza Bragadina, 1753., o proglašenju natječaja u Šibeniku (fasc. Sebenico), Splitu (fasc. Spalato) i Makarskoj (fasc. Macarsca). Ovdje navodim dio dopisa šibenskoga kneza i kapetana Diedo od 30. prosinca 1753.: „[...] ho fatto promulgare in questa città ed in Scardona l'invito per chi aspirasse alla sede episcopale di Scardona onde debba aver prodotti i propri titoli al Magistrato Ecelentissimo sopra Monasteri, che nella prima settimana di quuadragesima prossima ventura vi ha determinato l'esame.” Poslije smrti Dominika Pasqualiga, generalni providur Antonio Renier obavijestio je 27. svibnja 1766. providure nad smostanima da je primio tiskane oglase za izbor Pasqualigova nasljednika i on ih je rasturio po Dalmaciji (Archivio di Stato di Venezia, Provveditori sopra Monasteri, busta 121). Sačuvani su i tiskani natječaji fra Filipa Piljića i fra Ivana Vucića, međutim nijedan od njih nije prošao na natječaju. (usp. V. KAPITANOVIĆ, Franjevci kao vojni kapelani u mletačkoj vojsci, *Kačić*, 16 (1984) 175-178 i 180.

¹⁰⁰ „[...] irepserat namque promiscuus quidem abusus et licentia sponnsalia inter catholicos ac schismate infectos contrahendi, quod interdicere tunc praesertim studeo cum periculum subversionis alterius catholici coniugis imminere timeo.” Relat. visit. ad limina, 1720.

¹⁰¹ AŠB, SB, vol. 8, f. 83-r-v.

¹⁰² AŠB, SB, vol. 8, f. 5r.

Nadmetanje kršćana jednoga i drugoga obreda u vanjskim obilježjima religioznosti bilo je čak toliko da su se biskupi bojali dokinuti neke svetkovine uvedene običajem, što su zahtijevale nove prilike. Osim zapovjednih crkvenih svetkovina u biskupiji je, naime, bilo puno zavjetnih svetkovina, tj. iz pobožnosti, svetkovanih kao zapovjedne, a uvela su ih gradska tijela, redovničke zajednice ili laičke bratovštine. Te su se svetkovine uobičajile i slavile svečano, procesijama, svečanim misama i drugim obredima, a na njihovu proslavu okupljalo se mnoštvo puka. Potkraj XVIII. stoljeća, vođena načelima fiziokracije, Republika je pokušala dokinuti neke svetkovine. U tom je, međutim, našla veće razumijevanje biskupa i svećenstva nego običnoga puka. Skradinski biskup je zagovarao usklađeno dokidanje za katolički i bizantski obred. Pravi problem bi tek nastao, mislio je biskup, ako bi katolici dokinuli blagdane, a vjernici grčkoga obreda ih ostavili.¹⁰³

Neke odredbe državnih vlasti s obzirom na crkvenu stegu jedva su se mogle i ticati kršćana Skradinske biskupije. Tako se i odredba Vijeća desetorice iz 1794., prema kojoj je u crkvu trebalo dolaziti dolično obučeno, a žene pokrivenne glave¹⁰⁴, bez sumnje se više odnosila na veće gradove i zacijelo nije imala pred očima tradicionalna sela, a najvjerojatnije tu odredbu nije nitko kršio ni u malom Skradinu. Jednako tako je bila suvišna i istraga o slobodnim zidarima iz 1785. jer takvih, može se vjerovati biskupu Trevisanu, nije bilo u skradinskoj biskupiji.¹⁰⁵

Religioznu kulturu biskupi su nastojali podići obveznim poučavanjem vjeronauka u nedjelje, što je još uvijek bilo nedovoljno. Potrebno je reći da je Kongregacija za biskupe, potkraj stoljeća, bila nezadovoljna biskupskim izvještajima, koji su jedva naličili na službene izvještaje.¹⁰⁶ Koliko god ti izvještaji bili kratki, u njima se može nazrijeti bijeda stanovništva u kojoj je živjelo. Osim malobrojnih građana, većina stanovništva na području biskupije bavila se zemljoradnjom i stočarstvom. Ni jedno ni drugo često nije dostajalo za život pa je u Dalmaciji, zbog ljetnih suša i zimskih mrazeva, često vladala prava glad, a ona je jednom čak bila popraćena kugom, što je utjecalo na religiozno-socijalni život.

¹⁰³ AŠB, SB, vol. 48, 99r-103r.

¹⁰⁴ AŠB, SB, vol. 48, 142^a U Skradin je poslano osam proglaša.

¹⁰⁵ AŠB, SB, vol. 48, 29v-30r. Biskup Trevisan generalnom providuru Francescu Falieru, 29. X. 1785.

¹⁰⁶ Relacija iz 1794. bila je toliko kratka da je u Kongregaciji nadodana bilješka: "Con questa brevissima relazione che nulla contiene di quello deve continere, a tenore della mente di Sisto V. dell'Istruzione di Benedetto XIII nell'appendice al Concilio Romano non si crede abbia soddisfatto al suo dovere. Però spera la S. Congregazione nel futuro triennio di avere una più detagliata relazione". ASV. Relat. visit. ad limina, 723, Scardonon. 1794.

Religiozno ustrojstvo Skradinske crkve i dušobrižništvo gradske župe

U upravi biskupije biskupu je pomagao kaptol. Skradinski su kaptol sačinjavala četiri svećenika i dva klerika. Osim skrbi za svečanost obreda u katedrali, na kaptol je spadalo i dušobrižništvo grada. Prema pravilniku koji je propisao biskup Civalelli 1711., župničku službu kanonici su trebali vršiti naizmjenično, odnosno jedan od njih, prema biskupovoj odredbi. Ostali korni kanonici (manzionari) trebali su župniku pomagati u dušobrižničkim poslovima i poučavanju u vjeri. Dvama klericima je bilo određeno da poslužuju kod mise, uređuju sakristiju, zvone za obrede, nedjeljom poučavaju djecu u vjeronauku, redaju ih za ophod i u ophodu pjevaju litanije na hrvatskom jeziku.¹⁰⁷

Čini se da kaptolski prihodi od desetine nisu bili baš unosni, pa se kanonici nisu previše bojali da bi ih izgubili.¹⁰⁸ Težacima koji su sa svojih zemalja davali desetinu, a sami često gladovali, vjerojatno se činilo kako kanonici imaju pravo bogatstvo, pa su dio daća nastojali umanjiti. Nije isključeno da su pojedini kanonici u tome nalazili razlog neispunjavaju kanoničkih ili župnih obveza i izbivanju iz Skradina. Tako su 3. veljače 1719. serdar i viceguverner Skradina Milovan Pavasović, sudac Petar Mihić te petorica predstavnika općine i grada predali biskupu predstavku u kojoj su zatražili visovačkoga fratra za župnika. U predstavi navode da je biskup odredio da dužnost župnika kanonici vrše po redu, međutim oni to odbijaju, tako da je i sam biskup često prisiljen vršiti župničke dužnosti. Oni se, međutim, obvezuju da će po odrasloj osobi davati župniku četvrtalj žita.¹⁰⁹ Na to je biskup, zaista, izdao imenovanje fra Tomi Babiću za župnika u Skradinu. Kanonici to nisu mogli progutati. Bio je to „neprobavljiv zalogaj za osjetljivu želuce”, prema riječima kanonika Nikole Pistića, da on kao dotadašnji biskupov vikar prima naredbe od oca Babića, jednoga župnika, jednoga fratra.¹¹⁰

Prema Bačiću, Babić je ostao župnikom u Skradinu do 1723. U međuvremenu je 1720. biskup Ivanišević imenovao kanonikom splitskoga svećenika Lisičića (Volpe), ali se on kroz dvije godine nije pojavio u Skradinu, pa su se dugo vukle tužbe i prijetnje da će biti lišen prihoda, što se zaista 1722. i dogodilo.¹¹¹ Nakon

¹⁰⁷ AŠB, SB, vol. 1 (G. Civalelli, libro diversorum, I), f. 31-35.

¹⁰⁸ O gospodarskom stanju Skradinske biskupije, приходима и градевинама, usp. V. KAPITANOVIĆ, Skradinski biskupi, 37-40.

¹⁰⁹ AŠB, SB, vol. 1, p. 114-116.

¹¹⁰ Usp. AŠB, SB, vol. 2, p. 210-213.

¹¹¹ AŠB, SB, vol. 8, f. 6-8, 10-13, 36, 57v. U ispravi je mjera navedena kao „un quartorial di grano”. Takva je mjera za rasute stvari u literaturi nepoznata i čini se da ju se ne može postovjetiti sa kvartom. Isto tako najvjerojatnije ju se ne može poistovjetiti ni sa kvartučom koji je bio mjera za tekućine. Ostaje vjerojatnost da je to bio četvrt varičaka, čija se polovica nazivala polučak. Varičak je imao blizu devet litara zapremnine i kao redovina često je davan

smrti biskupa Ivaniševića, kanonik Grgur Scotti pošao je rodbini u Kaštel Stari i otezao se povratiti u Skradin služiti misu nedjeljom i blagdanom, za milostinju od samo dvije lire, na opatijskom oltaru sv. Ivana donesenog u Skradin iz Bribira¹¹²

Problemi sa župskim osobljem pojavit će se ponovno šezdesetih godina XVIII. stoljeća. Što prirodnim priraštajem, što doseljavanjem Skradin se povećavao. Godine 1761. skradinska župa imala je 620 katolika u 125 obitelji,¹¹³ dok je čitava biskupija imala deset župa u kojima je, uključujući i gradsku, bilo svega 4 685 katolika, u prosjeku dakle manje od 500 vjernika po jednoj župi. Gledajući s današnjega stanovišta, pomalo iznenađuje da je na još manji broj katolika, biskup Pasqualigo 1756. zatražio od Mletačke vlade da poveća župnu nadarbinu za župnika i pomoćnika, jer sam župnik ne može zadovoljiti duhovne potrebe župljana. Ostala tri kanonika i dva klerika koji su po pravilniku iz 1711. trebala pomagati župniku više nisu niti spomenuti. Mletački senat odobrio je župniku desetinu s 300 kanapa zemlje u Piramatovcima, a njegovu pomoćniku 150 kanapa. Zemlja im je doznačena tek deset godina kasnije, a pripadala je dvadest i jednom težaku, koji su s nje desetinu umjesto državi davali skradinskoj župi.¹¹⁴

Izvangradske župe

Na ostalim župama u biskupiji djelovali su franjevci, više kao misionari nego kao župnici, posebno u prvim desetljećima XVIII. stoljeća. Zbog veličine župa njihov je rad zaista bio nedovoljan u usporedbi s uređenim župama u nekim drugim biskupijama. Biskupi su zbog toga tijekom XVIII. st. osnovali još čak sedam novih župa, pa je njihov ukupni broj dosegao deset, a pastorizacija se znatno poboljšala.

Crkve su velikim dijelom bile porušene u vrijeme ratova s Osmanlijama i, osim župnih, većinom zapuštene. Čak su i župne bile jadne. Siromašno stanovništvo jedva je moglo obnavljati crkve. Za gradnju je trebalo dovesti graditelje

jedan varićak po obitelji. A to bi značilo da je obitelj sa četiri odrasla člana davala varićak žita. U ovom slučaju ako je pretpostavka točna i ako se uzme da je Skradin tada imao oko 350 stanovnika jednoga i drugoga obreda (Milovan Pavasović je naime bio bizantskoga obreda), te da je od ukupnog stanovništva odraslog bila jedna polovica, a druga polovica djeca, župnik je godišnje mogao imati oko 44 varićaka žita što je obuhvaćalo oko 386 litara zapremnine.

¹¹² AŠB, SB, vol. 21, f. 4v-5r.

¹¹³ AŠB, SB, vol. 25, f. 171v-172r. U gradsku župu nije uračunat Sonković koji je ranije pripadao Skradinu, a kasnije je pripao župi Vačane. Kršćana bizantskoga obreda bilo je na području gradske župe 272 u 63 obitelji.

¹¹⁴ AŠB, SB, vol. 25, f. 52r-v. Od njih je najveću površinu obrađivao Mate Šakić 86 kanapa, a najmanju, 3 kanapa, Mijo Čuk. Padovanski kanap koji je bio u uporabi na mletačkomm području obuhvaćao je 3656 m².

iz grada, a za to nije bilo sredstava. Zbog toga su seoske crkve bile opskrbljene jedino najvažnijim namještajem. U crkvama su često nedostajale klupe. Oltarne slike su bile u lošem stanju. Još dvadesetih godina XVIII. stoljeća samo je u Skradinu postojao krsni zdenac. Za blagoslovljenu vodu je ponekad služila jednostavna bukara, a srebrno posuđe je bila prava rijetkost.¹¹⁵ Čak i potkraj stoljeća lišanski župnik fra Josip Babić tuži se biskupu da je župna crkva sv. Mihovila više spilja nego crkva, bez ikakva namještaja, a krov joj prijeti padom.¹¹⁶ U nedostatku liturgijskih knjiga župnici su, čini se, pri dijeljenju sakramenata prevodili sami tekstove iz latinskoga obrednika na licu mjesta, što im je biskup Bragadin zabranio.¹¹⁷ Kršćani grčkoga obreda imali su manje crkava, ali su one, čini se, bile bolje opremljene od katoličkih. Imale su ikonostas i bile opskrbljene mnogim sjedalima.

Na područje biskupije dolazili su također i vojni svećenici koji su od biskupa trebali tražiti dopuštenje za ispovijedanje. Tako je u Skradinu s konjičkom regimentom dolazio zadarski svećenik Ivan¹¹⁸, te nekadašnji profesor na generalnim učilištima u Budimu i Osijeku, bivši provincijal Bosne Srebrene Franjo Ivanović.¹¹⁹ Don Ivan Mihatov 1790. dao je ostavku na župu Ostrovica, jer ga vjernici nisu uzdržavali.¹²⁰

Kako su do obnove biskupije biskupi rijetko zalazili na župe koje su franjevci kao župni vikari vodili u ime svojih samostana, gvardijani samostana katkada su nadzirali župske vikare, ne samo s obzirom na njihov redovnički život, već i na njihovo upravljanje župom. Nakon što je obnovljena biskupija, nadzor nad pastoralnim radom spadao je na biskupa. Neki gvardijani slijedili su nekadašnju uhodanu praksu. Pojedinim franjevačkim župnicima to nije smetalo. Priznajući dva poglavara zapravo su izbjegavali jednoga i drugoga. Poduzetni gvardijan fra Pavao Silov, inače poznat i po organiziranju izgradnje kapele na Skradinskom buku, možda i zbog nekoga svoga projekta, obilazio je 1722. župnike. Čini se da je upravo dekan fra Jure Laća prvi upozorio kaptolskoga vikara, don Matu Miočevića, da je Silov pošao u Obrovac i da na povratku namjerava pohoditi župe u Skradinskoj biskupiji, te ga moli da upozori župnike, ne otkrivajući odakle je dobio obavijest.

¹¹⁵ KAPITANOVIĆ, Skradinski biskupi, 45-48.

¹¹⁶ AŠB, SB, vol. 44 bez oznake folija.

¹¹⁷ AŠB, SB, vol. 13, f. 38.

¹¹⁸ AŠB, SB, vol. 21, f. 98r i vol 25, f. 17r.

¹¹⁹ AŠB, SB, vol 25, f. 17v. Ivanovićevo djelovanje u Dalmaciji potpuno je nepoznato. Usp. F. E. Hoško, Ivanović, Franjo, *Hrvatski franjevački biografski leksikon*, Zagreb, 2010., 247. Biskup Pasqualigo dao mu je 22. XII. 1760. ovlast ispovijedanja svih vojnika u gradu i biskupiji.

¹²⁰ AŠB, SB, vol. 44, f. 154.

U maloj biskupiji, biskupi i njihovi vikari ljubomorno su paazili da im netko ne otima vlast na tako malom području. Laćin utok naišao je na spreman odaziv kaptolskog vikara Miočevića, koji mu je hitro dostavio odgovor na dopis i upozorio ga da ne prihvaća nikakva vizitatora do sljedećeg kanonskog pohoda novoizabranoga skradinskoga biskupa Nikole Tomašića. Preko dekana Laće, Miočević je uputio okružnicu župnicima da gvardijan Silov nije ovlašten vizitirati župnike, već to može učiniti isključivo kao redovnički poglavar, tj. s obzirom na obdržavanje redovničkih pravila.¹²¹

Isti taj generalni vikar, kada je visovački gvardijan predložio fra Filipa Duličića za župnika Krkovića, udijelio mu je samo privremenu jurisdikciju, a ne i župničku službu, te zatražio od gvardijana da predloži drugoga.¹²² Biskup Trevisan, koji je inače o visovačkim franjevcima pisao vrlo pohvalno,¹²³ pojadao se provincijalu Karlu Marojeviću i visovačkom gvardijanu što je fra Paškal Sekula obavljao u Lišanima vjerske obrede nakon ubojstva fra Mihovila Surkala bez njegova ovlaštenja. A Sekula se branio da je to učinio isključivo iz pastoralnih razloga.¹²⁴

Kako su ljetne žege po Dalmaciji uništavle ne samo usjeve nego i pašnjake, stočari su svoja stada gonili u bosanske planine. Poznato je da su s pastirima polazili u planine i svećenici. To se može ustanoviti ponekad i za visovačke franjevce. U arhivu Skradinske biskupije sačuvana je zamolba gvardijana fra Pavla Silova kojom traži jurisdikciju za fra Lovru Senetića da za vrijeme ljeta može poći sa stočarima u planine, kako bi im poslužio u njihovim duhovnim potrebama, što je i odobreno.¹²⁵ U bosanskim planinama, gdje nije bilo crkava, katoličke mise za pastire vjerojatno su slavljene pod vedrim nebom na prijenosnim oltarima.

Gospodarstvo i zdravstvena skrb

Kuga, glad i rat kroz stoljeća su morili ljude. Zbog toga je u kršćanstvu i nastao molitveni zaziv: „Od kuge glada i rata, oslobodi nas Gospodine”. U XVIII. stoljeću tek je takozvani Mali rat zahvatio istočni dio Dalmacije, pa ga Skradinsko područje nije puno osjetilo. No, kuga i glad nisu bili nadvladani. Oni nisu mimolišli ni skradinsko područje.

Kuga se na skradinskom području pojavila u nešto većem obliku u prosincu 1730. Izvanredni providur za zdravstvo u Dalmaciji, Simeone Contarini, odredio

¹²¹ AŠB, SB, vol. 8, 21v-22v

¹²² AŠB, SB, vol. 8, 3v, 6r, 29r-v.

¹²³ AŠB, SB, vol. 48, f 26v.

¹²⁴ AŠB, SB, vol. 44, f. 55; vol. 48, f. 18v-19v,

¹²⁵ AŠB, SB, vol. 8, 24r-v.

je da se zaražena područja izoliraju, pa tako ni skradinski župnik, kanonik Marko Grguričić, nije mogao zalaziti u Sonković, koji je pripadao skradinskoj župi, te je biskup zamolio župnika u Krkoviću, Sentića, da prihvati i vjernike Sonkovića, a kada je Sentić te godine premješten, Tomašić je imenovao novoga krkovičkoga župnika fra Stjepana Martinovića da privremeno vrši župničku službu i u Sonkoviću.¹²⁶

Prema Vinjaliću, god. 1731. neki su lupeži grčkoga obreda iz Velušića kod Drniša i iz Smredelja porobili u Bosni jednu kuću i iz nje odnijeli četiri vreće robe koju su namjeravali prodati u Promini za blagdan Male Gospe. U tome ih je omela velika kiša, pa su robu odnijeli vlastitim kućama. Roba je bila zaražena i od nje se kuga proširila u ta dva sela. Providur zdravstva Simeone Contarini obavijestio je biskupa kako sve više sumnja da se zaražena roba čuva po kućama, pa je zamolio biskupa da potakne župnike-franjevce da pođu od kuće do kuće kako bi potakli vlasnike te robe da ju prijave zdravstvenim službenicima.¹²⁷ Kako je biskup Tomašić te godine umro, a novi biskup Vincenzo Bragadin još nije došao iz Venecije u biskupiju, kapitularni vikar posalo je dopis katoličkim župnicima i arhimandritu Nikiforu Čiškoviću u Arandjelovac da ga prenese svojim monasima i župnicima.¹²⁸

Župnici su prema dopisu trebali osobno poći od kuće do kuće u svojim župama i na lijep način saznati od kućnih starješina ima li robe pristigle iz Bosne. Tu je robu župnik trebao tajno preuzeti i dati raskužiti, a poslije završenog raskužavanja roba je trebala biti vraćena vlasniku. Osim posljedica koje bi vlasnik neprijavljene robe snosio prema državnim odredbama, a kazne su prema Vinjaliću bile vrlo stroge, župnik je trebao zaprijetiti i teškim crkvenim kaznama, kao što su izopćenje iz Crkve, lišavanje sakramenata i nedopuštanje pokopa na crkvenom groblju. Pod istu kaznu bilo je zabranjeno i ljubljenje ili grljenje umrlih okuženih osoba.

Središte odakle se nadgledalo skradinsko i kninsko područje bio je Visovac. Odatle je zdravstveni nadzornik Rainer dnevno odlazio u obilazak okuženih područja. Zahvaljujući poduzetim mjerama, kuga je ubrzo obuzdana.¹²⁹

Glad se u Dalmaciji pojavljivala od vremena do vremena, pretežito prouzročena sušnim razdobljem, ali katkada i velikim mrazovima. U arhivu Skradinske biskupije postoji više dokumenata koji se odnose na teško gospodarsko stanje. Tako u ožujku 1741. šibenski grčki paroh, Nikola Metaxa, traži od biskupa Bragadina

¹²⁶ AŠB, SB, vol. 3, f. 19r-v, 73v i 79r.

¹²⁷ AŠB, SB, vol. 3, f. 318.

¹²⁸ AŠB, SB, vol. 3, f. 80r-81r.

¹²⁹ AŠB, SB, vol. f. 80v-81r.; VINJALIĆ, *Kratki povijesni i kronološki pregled*, 234.

dopuštenje da njegovi župljani mogu prositi u Skradinskoj biskupiji.¹³⁰ Iz pisma lišanskog župnika Gabrijela Brajkovića 1754. može se razabrati da je u njegovoj župi više osoba, zbog nedostatka hrane, bilo prisiljeno kroz korizmu jesti ne samo mliječne proizvode, već i meso.¹³¹ God. 1780. Dalmaciju je ponovno pogodila glad te su u Skradinsku biskupiju stizali prosjaci iz drugih biskupija, naročito u mlinove na Skradinskom buku.¹³² Glad se pojačala još više tijekom zime 1782/83. tako da su seljaci, čini se, pojeli i žito koje je bilo predviđeno za sjetvu. Biskup Trevizan preporučivao je generalnom providuru Paolu Boldù glavare nekih sela koji su mu molili pomoć u žitu za sjetvu. Zbog gladi i nestašice kruha, najosnovnije hrane, i jasnoga i bijednoga stanja, biskup je poslao župnicima okružnicu da prenesu župljanima kako mogu kroz sve dane u korizmi jesti sve vrste mesa do kojih mogu doći, dok su crkvene osobe, vojnici i bolje stojeće osobe trebale opsluživati post u neke dane.¹³³

Nije isključeno da je upravo glad i briga za opskrbljivanje djece navodila neke roditelje da djecu, i mimo njihove volje, šalju u samostan, gdje bi našli sredstva za život. Tako se fra Silvestar (Mate) Pavlinović tužio da ga je otac prisilio da uđe u red, zbog čega je visovački gvardijan, koji ga je primio na zavjete, bio pozvan od apostolskoga nuncija Pietra Rocca na crkveni sud u Veneciju.¹³⁴

Svećenstvo i podizanje religiozne kulture

Kultura na području biskupije bila je na niskoj razini, kako se može zaključiti iz same kulture stanovanja. Ljudi su živjeli u kućama, većinom zidanim u suho, kroz koje je propuhivao vjetar i pronosio snijeg. Nije isključeno da u Dubravicama nije ni bilo župne kuće kada je osnovana župa. Poznato je da je župnik boravio dvadesetak godina u bratimskoj kući dok mu šestorica bratima nisu potajno uzela ključ od bratimske kuće i izbacila mu imovinu vani.¹³⁵ Još

¹³⁰ AŠB, SB, vol.13, f. 218.

¹³¹ AŠB, SB, vol. 16, f. 67

¹³² AŠB, SB, vol. 48, 1v-2r.

¹³³ AŠB, SB, vol. 44, f. 38; vol. 48, f. 9v-10r. Trevisanova pisma datirana su, 14. siječnja i 25. veljače 1782. mletačkim stilom - što je malo neobično u crkvenim spisima - koji je kasnio godinu dana za današnjim načinom računanja od 1. siječnja do 25. ožujka.

¹³⁴ AŠB, SB, vol. 21, f. 67r (poziv).

¹³⁵ Stanko Bačić, pišući o bratimskoj kući, na temelju jednoga arhivskoga navoda, u kojem se govori o izgradnji bratimske kuće, pretpostavlja da je ona izgrađena 1730., pa je prema tome i zaključio da je Babić te godine preselio u bratimsku kuću iz stare župne kuće, za koju ne navodi nikakav arhivski podatak. BAČIĆ, *Visovački franjevci*, 51-52. Možda ta navodna stara župna kuća nije nikada ni postojala, pa je moguće da se župnik, koji je možda ranije dolazio iz Visovca, već od početka nastanio u bratimskoj kući. U njoj su župnici prema pisanju sk-

potkraj XVIII. st. župnik Vačana, fra Ivan Maleš, stanovao je u suhozidini, te mu je biskup Trevizan dopustio da zbog opasnosti po život preseli u samostan.¹³⁶ Isti biskup pisao je generalnom providuru Andriji Queriniju kako su kuće u Stankovcima i Banjevcima ruševne, te ga moli da upozori seljane da daju župnicima redovinu.¹³⁷ No, čini se da to nije puno pomoglo jer se 1796. tuži i banjevački župnik, fra Andrija Berket, da je krov na kući gotov pasti i da je opasan za stanovanje.¹³⁸ Ako su takve bile župne kuće, kuće župljana bile su još slabije. Don Ivan Mihatov 1790. dao je ostavku na župu Ostrovica jer ga vjernici nisu uzdržavali,¹³⁹ a kako ih je bilo malo, u godinama gladi zapravo ga nisu mogli ni uzdržavati.

Stanovništvo je bilo uglavnom nepismeno, pa su ponekad župnici morali popisivati i koze ili tovarne životinje za prijenos baškota. Kaptolski vikar Mate Miočević tuži se 1721. da ima odraslih osoba koje ne znaju ne samo najosnovnije istine vjere potrebne za spasenje, već ni *Molitvu Gospodnju*, tj. *Očenaš*, *Anđeoski pozdrav*, *Deset zapovijedi* i *Apostolsko vjerovanje*. Župnicima je zabranio pripuštati na ispovijed i ostale sakramente one koji nemaju najosnovnije znanje o vjeri, a odredbu je dao izvjesiti i na vrata skradinske katedrale.¹⁴⁰

Crkvi zapravo nije bio prvi cilj podizanje kulture već poučavanje u vjeri, a ono se nije moglo prikladno provesti bez određene kulturne razine. Biskupi su često naglašavali skrb da u biskupiji sačuvaju čistu „svetu apostolsku rimsku vjeru”, čime su se možda i nesvjesno htjeli predstaviti rimskim uredima u boljem svjetlu. U očuvanju vjere, čini se da je manju ulogu imalo vjersko obrazovanje¹⁴¹ od tradicije i običaja. Bolje da nestane selo nego u selu adeta, stara je poslovice. Puk koji je živio u religioznom neznanju kod mnogih je uživao udivljenje zbog svoje vjere, bez obzira što se ta religioznost velikim dijelom svodila na vanjštinu, tj. opsluživanje nebitnih religioznih čina ili onoga što je narod smatrao religioznim. Skradinski biskup Dominik Pasqualigo, spominjući neznanje puka u svojoj biskupiji, piše zanosno u izvještaju *ad limina*: „Opisujem čudo! O božanskim

radinskoga arhidakona i kaptolskog vikara Ivana Krstitelja Marchesanija stanovali dvadeset godina, a sam Babić navodno je u njoj stanovao devet godina. AŠB, SB, vol. 8, f. 83-r-v. Čini se da je početkom XVIII. stoljeća župnik dolazio s Visovca i u župu Miljevece s druge strane Krke u Šibenskoj biskupiji. Usp. J. BRKAN, Župa Miljevci i njezini župnici, *Miljevci u prošlosti*, Visovac-Drinovci, 2008., 418.

¹³⁶ AŠB, SB, vol. 44, f. 53, vol. 48, f. 2r-v i 18r-v.

¹³⁷ AŠB, SB, vol. 48, 159r-160r.

¹³⁸ AŠB, SB, vol. 44, bez oznake folija.

¹³⁹ AŠB, SB, vol. 44, f. 154.

¹⁴⁰ AŠB, SB, vol. 8, f. 15.

¹⁴¹ O religioznoj kulturi katolika usp. V. KAPITANOVIĆ, Neke značajke hrvatskog katolicizma u XVIII. stoljeću, *Grada i prilozima za povijest Dalmacije*, 12 (1996), 548-554.

stvarima su takvi neznalice da gotovo ništa ne znaju, ipak Isusa Krista, našeg Spasitelja, bio sam tome svjedok i to ne bez ganuća, zazivaju i klanjaju mu se kod podizanja svete hostije, više vapajima i udaranjem u prsa nego glasom.”¹⁴²

Jedina školska središta bila su osnovna škola koju je vodio jedan od kanonika u Skradinu, i povremeno su djelovale različite škole, bilo srednje ili više, na Visovcu.¹⁴³ Prema srpskim piscima, otvorena je 1615. bogoslovna škola u manastiru Sv. Arhandela, kakva je bila može se i zamisliti, no ona nije djelovala u XVIII. stoljeću. God. 1754. došao je u Skradin učitelj bizantskoga obreda Efrem Koreski i otvorio školu, a na kući u kojoj je boravio podigao je zvono kojim je u različite sate pozivao djecu u školu. Kanonik Mate Topić, koji je tada upravljao biskupijom, potužio se generalnom providuru Francescu Grimaniju da je škola bez odobrenja, a da ni katolici ne pozivaju djecu zvonom. Nakon njegova drugog utoka, po providurovoj naredbi zvono je uklonjeno, a učitelj pozvan na odgovornost.¹⁴⁴

Čini se da da bi se moglo zaključiti kako je potkraj stoljeća, zahvaljujući župnicima i možda ponekom učitelju, kulturna razina ipak bila nešto veća, jer je Ekonomsko-literarna akademija iz Zadra poslala biskupu Trevizanu 30 komada knjiga o agrikulturni, da je proširi među župnicima,¹⁴⁵ a to bi značilo da su u obližnjem Zadru računali da, osim župnika, postoji barem još nekoliko ljudi koji znaju čitati.

Premda je visovački samostan tijekom XVIII. stoljeća bio najveći religiozni centar u biskupiji, s odgojnim i školskim zavodima za buduće svećenike, kako je bio izuzet ispod biskupske duhovne vlasti, biskupi ga u izvještajima jedva i spominju, pa se dojam o biskupiji doimlje još jasnije.

Uz biskupe i svećenike koji su završili onodobno redovito školovanje i utrošili život u upravnim i pastoralnim poslovima na ovom mjestu čini se potrebnim spomenuti i barem dvojicu svećenika koji su ostavili dublji trag u hrvatskoj, pa i europskoj kulturi. Bili su to fra Toma Babić i fra Pavao Nakić. Prvi je, osim

¹⁴² Tajni vatikanski arhiv, S. Congr. Conc., Relat. visit. ad limina, Scardonon., 1761.

¹⁴³ Osnovno i srednje školstvo na Visovcu nije nažalost sustavno obrađivano, premda je tu sačuvan vjerojatno i jedinstveni primjerak knjižice *Blago otkriveno maloj dicitzi i potribnim, Jakin* 1764. s šifriranim imenom njezina autora, Karla Marojevića Aralice (11, 40, 100, 500, 80, 50, 11, 100 / 500, 80, 11, 250, 5, 1, 100, 200 / 11, 500. 500, 500, 80, 90, 1, 70 / 50, 400, 250, 90. = O(tac) F(ra) Carlo M/aroevich / odd Drnis / L(ektor) Gen(eralni). O novicijatu s nekim podacima iz Visovca usp. S. ČOVO, Metode i sadržaji odgoja u novicijatu, *Visovački zbornik*, Visovac 1997, 163-207; O višem školstvu usp. J. BRKAN, Visoko školstvo na visovcu, *Visovački zbornik*, 209-227.

¹⁴⁴ AŠB, SB, vol. 16, f. 40r-40v.

¹⁴⁵ AŠB, SB, vol. 44, Zadar 15. XI. 1794., bez br.

župničkoga rada, svojim *Osnovama latinske gramatike* pridonio školstvu i obrazovanju, a lako pisanom knjigom *Cvit razlika mirisa duhovnoga*, po njemu nazvanom Babuša, širio je u puku religioznu kulturu. Drugi je glasoviti graditelj orgulja u Veneciji, koji je prešao u biskupijske svećenike (o čemu su sačuvani podaci u arhivu Skradinske biskupije) i nastavio istim radom pod krsnim imenom don Petar Nakić. Svojim mnogobrojnim orguljama, od kojih su danas sačuvane na Visovcu, pridonio je razvoju crkvene glazbe i privlačnosti bogoslužja i u Skradinskoj biskupiji.¹⁴⁶

Iskorjenjivanje poroka

Uz naviještanje evanđelja, jedno od glavnih nastojanja župnika bilo je iskorjenjivanje poroka. Kao najčešće poroke na području biskupije biskupske vizitacije spominju umaknuća i psovke, a potom su ih slijedile krađe i pijanstva. Pri imenovanjima za župnike biskupi su poglavito upozoravali župnike da nastoje odvratiti narod od umaknuća i psovki. Te opomene toliko su učestale da bi se moglo pomisliti kako su one zapravo fraza preuzeta iz obrasca potvrđnica za župnike, međutim mnoštvo spisa kojima se daju otpusnice od napovijedi svjedoči kako su umaknuća bila zaista brojna.¹⁴⁷ Ako je vjerovati biskupu Trevizanu, pred umaknućima su čak, ponekad iz materijalnih razloga, zatvarali oči i župnici. Jednom okružnicom on ih je opomenuo da ne skrivaju umaknuća i ne uzimaju za vjenčanja veće pristojbe od onih koje su propisane.¹⁴⁸ Kako su umaknuća brižljivo registrirana, o njima je na temelju arhivske građe moguće steći precizna saznanja, što nije moguće kada je riječ o psovci i pijanstvu.

Meta kradljivaca često su bile osamljene crkve. Lopovi su odvaljivali ionako slabo građena vrata i iz njih krali sveto posuđe, koje najčešće nije imalo velike vrijednosti jer su tek neki dijelovi bili od srebra. Zbog toga je biskup Tomašić 30. siječnja 1728. naredio skradinskom dekanu, fra Tomi Babiću, da posuđe skloni na sigurno.¹⁴⁹ Čini se da je otimačina bila razlog ubojstva i lišanskoga župnika fra Mihovila Surkala 1784., kojega glavari sela i neki drugi ugledni Lišančani nazivaju predostojnim, a biskup Trevizan veoma zaslužnim. Njega su, naime,

¹⁴⁶ AŠB, SB, vol. 3. f. 266-272. Carte scritte in tutto n° 6 del fù Reverendo Padre Fra Paolo minor osservante, ed ora sacerdote secolare col nome di Reverendo don Pietro Nachich.

¹⁴⁷ Na te poroke biskup Tomašić 1730/31. upozorava fra Stjepana Martinovića kad mu povjerala skrb za katolike u Sonkoviću, fra Iliju Pilića kojega potvrđuje za kapelana crkve sv. Marije u Podrebači (Podrebac) i sv. Jurja u Grabovcima, fra Petra Zrnčića koga imenuje župnikom Vukšića i Polače te njegova kapelana fra Stjepana Podbioku. AŠB, SB, vol. 3, 19r-20v. Usp. također, f. 41-48; vol 48, f. 12v-14r.

¹⁴⁸ AŠB, SB, vol. 48, f. 12r-14r.

¹⁴⁹ AŠB, SB, vol. 3, f. 63r-v.

razbojnici na više od dvadeset mjesta izboli nožem i ubili u vlastitoj kući. Kuću su opljačkali i iz nje, među ostalim, odnijeli i srebrnu piksidu u kojoj je župnik nosio svetotajstvo bolesnicima.¹⁵⁰ Visovački gvardijan fra Mihovil Bilušić ustručavao se nakon toga postaviti drugoga župnika, pače je pisao biskupu Trevizanu da bi i drugi župnici zbog straha mogli ostaviti župe. Neophodne vjerske obrede u župi vršio je iz Karina fra Paškal Sekula, a dva mjeseca poslije spomenutoga ubojstva, četvorica harambaša iz župe (Božo Boban iz Vukšića, Martin Nimac iz Lišana, Dujam Rubelj iz Bulića i Filip Divnić iz Provića te Ante Radoš, Josip Marić, Ante Stipić iz Lišana i Grgo Rubelj iz Bulića) zatražila su od biskupa Trevizana novoga župnika, jamčeći svojim životima da mu se ne će ništa zla dogoditi.¹⁵¹

Bilo je i slučajeva da su se vjernici usprotivili župniku. Tako je glagoljaš Mate Juroš iz Betine, u kratko vrijeme svoga privremenog boravka u Banjevcima, toliko omilio svojim župljanima da nisu htjeli primiti fra Juru Kokića, pa je biskup 8. srpnja 1718. podijelio veliku banjevačku župu na Velim i Banjevce i u obje, prema mletačkom pravu patronata, postavio franjevce.¹⁵² U Dubravicama je sukob šestorice bratima i župnika fra Tome Babića izbio zbog bratimske kuće u kojoj su župnici stanovali preko 20 godina.¹⁵³ Razlog nezadovoljstva mogao je biti u tome što su šestorica bratima smatrala da se kroz tako dugo razdoblje mogla izgraditi župska kuća i da je bratimsku trebalo povratiti prvotnoj namjeni. Trećoredac Ante Milica (Miličić), vojni kapelan u Ostrovici, bio je suspendiran zbog nepoznatih razloga.¹⁵⁴ Šibenski knez i kapetan Antonio Orio smijenio je 1760. župnika Krkovića, fra Gabrijela Brajkovića, jer nije odgovarao javnom poretku.¹⁵⁵ Iz spisa nije jasno koja je to bila njegova politička krivnja.

Među poroke biskupi su ubrajali i pobratimstva kojima se Fortis toliko divio. Do tog drevnog običaja Crkva nije držala, jer nije stvaralo ni duhovno, ni adoptivno, ni krvno srodstvo. Svećenici su, međutim, pripuštali takva pobračjenja u crkvi. Biskup Matej Ivanišević zabranjuje takva pobratimstva 1718. u crkvi bizantskoga obreda u Bratiškovcima.¹⁵⁶ Skradinski biskup Bragadin naziva ih, zbog moralne opasnosti koju je u njima vidio, đavolskom izmišljotinom. Bragadin naprotiv ističe da se pobratimstva izrađaju u slobostinu, opasnost i sablazan. On je ipak vrlo dobro zapažao da je i usprkos njegovu protivljenju i njegovim odredbama, kao i odredba-

¹⁵⁰ AŠB, SB, vol. 48, f. 18v-19r.

¹⁵¹ AŠB, SB, vol. 44, f. 54-55 i 62.

¹⁵² AŠB, SB, vol. 1, p. 75-79.

¹⁵³ AŠB, SB, vol. 8, f. 83r-84r.

¹⁵⁴ Usp. AŠB, SB, vol. 16, f. 68 i 72.

¹⁵⁵ AŠB, SB, vol. 16, f. 26r-27v; 25, f. 64r i 69r.

¹⁵⁶ AŠB, SB, vol. 2, f. 249.

ma njegovih predšasnika, taj običaj bio čvrsto ukorijenjen i da sve odredbe nisu bile dovoljne da iskorijene običaj pobračenja. Njegova stroga zabrana - pod kaznu izopćenja i otpuštanja iz župničke službe - kojom se zaprijetio svećenicima u slučaju da prisustvuju bratimljenju, sačuvala je zapravo opis jednoga od načina bratimljenja. Biskup, naime, zabranjuje da bilo tko od župnika ili drugih svećenika u skradinskoj biskupiji prisustvuje tom kažnjivom, izopačenom obredu slaveći misu kao potvrdu tih svetogrđnih nakana tobožnjih pobratimima, ili da im dopusti da u crkvi za vrijeme mise drže upaljene svijeće kao simbol toga čina. Biskup, dapače, nalaže župnicima da moraju osuditi takvo grešno licemjerstvo,¹⁵⁷ a to potvrđuje da su se pobratimstva barem nekada skalapala u crkvi za vrijeme mise i da ih župnici nisu smatrali nekim naročitim izvorom zla. Štoviše, čini se kako su neki župnici i nakon stroge Bragadinove zabrane nastavili blagoslivati pobratimstva s oltara, što je 1794. navelo biskupa Stefana Antonija Trevisana da obnovi zabranu.¹⁵⁸ Fortis koji nije poznavao hrvatski jezik, shvatio je pogrešno da „slavenski obred ima poseban blagoslov da bi se svečano vezala dva prijatelja ili dvije prijateljice u nazočnosti svega naroda”,¹⁵⁹ što je već osporio Lovrić. U tadašnjem katoličkom obredniku nije postojao nikakav obred pobratimstva. Biskupske opomene slažu se s Lovrićem, prema kojemu se ta veza između dviju osoba sklapala pred oltarom, gdje oni koji se bratime drže u ruci dvije zapaljene svijeće dok ne svrši misa na njihovu nakanu.¹⁶⁰

Zaključak

Na temelju očuvane arhivske građe iz arhiva Skradinske biskupije, slika o življenom kršćanstvu, barem katolika, veoma je slična slici života katolika na ostalim područjima u unutrašnjosti Dalmacije. Religiozne razmirice, kojima je i

¹⁵⁷ Biskupijski arhiv Šibenik, Scardona, Vol. 13, f. 27. "[...] Che nel avvenire alcuno de parrochi o altri sacerdoti non debba nella nostra diocesi nonché assistere a si dannevole cerimonia col celebrare in conferma delle sacrileghe intenzioni delli supposti confratelli la S^a messa, ma neppure celledarla col permettere loro l'intervento alle messe con candelle accese a questo fine, Anzi dovranno li parrochi tutti dichiararla peccaminosa ippocrisia proibita per il pericolo, o per il scandalo, che seguela. Tanto sarà eseguito in pena di espulsione dall'offizio a parrochi, di sospensione a divinis ad nostrum beneplacitum agli altri sacerdoti, e di altre ad arbitrio. Sarà il presente pubblicato ed affisso in questa nostra cattedrale in tempo e luogo soliti; mandatene pari d'esso copia autentica a parrochi, da quali dovrà notificarsi alli sacerdoti tutti che vorranno celebrare nelle chiese delle loro parrocchie, affinché riporti intiera osservanza." Pobratimstvo je bilo rašireno u Dalmaciji, Bosni i Hercegovini. Usp. DŽAJA, *Katolici u Bosni i zapadnoj Hercegovini na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće*, Zagreb, 1971., 170,

¹⁵⁸ AŠB, SB, vol. 48, 144v-146r.

¹⁵⁹ A. FORTIS, *Put po Dalmaciji* (preveo M. Maras), Zagreb, 1984., 39.

¹⁶⁰ I. LOVRIĆ, *Bilješke o putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*, Zagreb, 1948., 86.

u ovomu radu poklonjen prilično velik prostor, zapravo nisu imale velikog odjeka među vjernicima. Uvjetovane počesto i državnim zakonodavstvom, uglavnom su remetile odnose religioznih vođa. Mletačka Republika je, naime, držeći kršćanstvo državnom vjerom, donosila propise koji su ga promatrali jedinstveno, tim više što je episkop Nikodim Busović zaređen u Veneciji kao unijatski episkop. U provođenju propisa bilo je dosta nejasnoća i nedosljednosti uvjetovanih političkim probitcima, ali i primjenom samoga kanonskog prava. Kršćanima bizantskoga obreda moralo se činiti čudnim, premda o tome u vrelima nema potvrde, da biskup nije mogao, bez odobrenja Kongregacije za biskupe i redovnike, kanonski pohoditi katolički samostan Visovac ili hospicij u Skradinu,¹⁶¹ a pohađao je manastir Arandelovac, jer je, prema kanonskom pravu katoličkih istočnih crkava, biskup, odnosno episkop, bdio i nad nekim manastirima.

Zanimljiva je i činjenica da se uz različitost obreda prividno pokazuje jedinstvo skradinskih kršćana. Kršćani grčkoga obreda i državno zakonodavstvo u svojoj prvoj molbi za izgradnju crkve pozivaju se na papinske bule koje im osiguravaju vršenje vlastitog obreda. Milovan Pavasović, istaknuti član kršćanske zajednice bizantskoga obreda, još 1719. stoji na čelu potpisnika koji su tražili franjevca za župnika u Skradinu. Pa i onda kada ih nazivaju raskolnicima, katolički biskupi, čini se, smatraju kršćane grčkoga obreda više nepokornim članovima ujedinjene Crkve - nad kojima imaju ovlast, prema kanonskim i državnim zakonima, provesti nadzor - nego što ih smatraju pravno odijeljenim od Katoličke crkve. A kada kršćani bizantskoga obreda dobivaju dopusnicu izgradnje vlastite crkve, ona je pravno promatrana kao grkokatolička, te će sve do pada Mletačke Republike biti osobâ koje su držale da je kršćanstvo u Dalmaciji ujedinjeno. Sami kršćani bizantskoga i latinskoga obreda u Dalmaciji tijekom XVIII. stoljeća živjeli su još uvijek prividno skladno. Usprkos stavovima svojih religioznih vođa, neki su od njih za blagdane posjećivali i jedne i druge crkve, što je još više pridonosilo prividu sklada.

Svećenstvo i jednoga i drugoga obreda, osim bogoslužja u crkvama, brinulo se, više ili manje, o poboljšanju ćudoređa među običnim pukom. Održavalo je zajedništvo vjernika vlastitoga obreda preko religioznih slavlja i bratovština. Poučavalo je puk u vjerskim istinama, a samim time pridonosilo i njegovoj općoj kulturi. Često puta u potrebama bilo je jedini posrednik između političke vlasti i običnoga puka. Naročito se to očitovalo u vrijeme gladi koja je više puta zahvaćala Dalmaciju. Imalo je važnu ulogu u zaštiti od širenja zaraznih bolesti, potkraj stoljeća i u agrikulturi, a u Skradinu i Ostrovici podržavalo je moralnu snagu postrojba.

¹⁶¹ O franjevačkom hospiciju u Skradinu ima vrlo malo podataka. U arhivu Skradinske biskupije spominje se njezgov predsjednik fra Marijan Lekušić, kojemu je biskup Nikola Tomašić 9. siječnja 1731. dao ovlast ispovijedanja, označivši ga kao obrazovana, dobroga vladanja i prikladna za tu službu (*scientia, moribus et idoneitate instructo*) AŠB, SB, vol. 3, f. 18v-19r.

VRELA:

- Archivio di Stato di Venezia, Proveditori sopra monasteri.
- Archivio Segreto Vaticano (=ASV), S. Congr. Conc., Relat. vist. ad limina, Scardonon.
- Arhiv Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja u Splitu, S/14 [Acta Maria-nović].
- Arhiv Šibenske biskupije, Skradinska biskupija (=AŠB, SB).
- Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 9466.
- JAČOV, M., *Le missioni cattoliche nei Balcani durante la guerra di Candia (1645-1669)*, vol. I, Vaticano, 1992.
- ЈАЧОВ, М., *Списи тајног ватиканског архива XVI-XVIII века* (Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, II одељење, књига XXII), Београд 1983.

LITERATURA:

1. BAČIĆ, S., *Visovački franjevci u Skradinskoj biskupiji, pastoralno djelovanje franjevac od dolaska Osmanlija (1522.) do danas*, Split, 1991.
2. BOGOVIĆ, M., *Katolička crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za mletačke vladavine*, Zagreb, 1982.
3. FARLATI, D., *Illyricum Sacrum, IV*, Venetiis, 1769.
4. FORTIS, A., *Put po Dalmaciji* (preveo M. Maras), Zagreb, 1984.
5. ЈАЧОВ, М., *Венеција и Срби у Далмацију у XVIII. веку*, Београд, 1984.
6. KAPITANOVIĆ, V., Franjevci kao vojni kapelani u mletačkoj vojsci, *Kačić*, 16 (1984), 161-191.
7. KAPITANOVIĆ, V., Skradinski biskupi i građevine u porječju Krke u 18. stoljeći prema arhivskim spisima, *Godišnjak Titius*, 1 (2008), 33-52.
8. KLAČIĆ, V., *Povijest Hrvata, V*, Zagreb, 1973.
9. KRAFT, E., Patriarch Arsenije III. Crnojevoć und die „Grosse Wanderung“ der Serben in Jahre 1690., *Ungarn und das Christentum Südosteuropas, Historische Referate des VIII theologischen Südosteuropaseminares in Budapest (24.-31. 8. 1986)*, Heidelberg, 1987, 25-41.
10. LOVRIĆ, I., *Bilješke o putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*, Zagreb, 1948.
11. *Sedam stoljeća Šibenske biskupije. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Šibenska biskupija od 1298.-1998.*, Šibenik, 2001.
12. SOLDI, J. A., Skradin pod Venecijom, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 33 (1991), 131-183.
13. VINJALIĆ, G., *Kratki povijesni i kronološki pregled zbivanja koja su se dogodila Slavenima u Dalmaciji, Hrvatskoj i Bosni, 1514.-1769.*, Split, 2010.

Vicko Kapitanović

UDC: 262.3 (497.5-37 Skradin) „17“

94 (497.5-37 Skradin) „17“

Original scientific paper

**RELIGIOUS LIFE AND RELATIONS BETWEEN CATHOLICS AND
THE ORTHODOX DIOCESE IN THE REGION OF
SKRADIN BISHOPRY In XVIII. ST.**

Abstract: *The article opens new vistas by examining a number of details related to social history of religion in the former diocese of Skradin, the details which actually composed its socio-religious life. In a relatively small diocese with a small congregations and few priests, the people was largely poor. The income of the clergy, consisted of alms, and revenues in kind which were not easily converted into cash. The clergy without doubt were better off economically than most of the population among which they worked. Their conditions, however, were quite modest, some even on the verge of true poverty.. As is understandable, the clergy were mostly engaged in religious activities. Archival data reveal frequent quarrels between the head of the bishopry and the clergy of the diocese of the Byzantine (the sources use the term Greek) rite. In addition to church activities the clergy greatly contributed to improving morality among the population, the preservation of unity, religious instruction, and through it the general culture.*

Keywords: *Skradin dioceses, religious life, bishops, priests, Catholics, Orthodox, rite, virtues, vices,*

Vicko Kapitanović

UDC: 262.3 (497.5-37 Skradin) „17“

94 (497.5-37 Skradin) „17

Lavoro scientifico originale

**VITA RELIGIOSA E RELAZIONI TRA CATTOLICI E
ORTODOSSI NEL TERRITORIO DELLA DIOCESI DI
SCARDONA NEL XVIII SECOLO**

Riassunto: *L'articolo apre nuovi orizzonti in molti piccoli dettagli della storia sociale religiosa nella ex diocesi di Scardona, i dettagli dai quali in realtà è stata composta una vita socio-religiosa. In una diocesi relativamente piccola con un piccolo numero di fedeli e sacerdoti, il popolo è stato in gran parte povero, e gli introiti del clero, oltre all'elemosina, in natura non erano facilmente convertibili in denaro. Il clero, senza dubbio, viveva meglio economicamente rispetto alla maggior parte della popolazione tra la quale aveva lavorato, alcuni di esso addirittura sull'orlo della vera povertà. Come è comprensibile, il clero era di più impegnato in attività religiose. Dati d'archivio riflettono frequenti contese tra l'Ordinariato vescovile e il clero di rito bizantino (il greco). In aggiunta alle attività della Chiesa il clero ha dato una grande resa, al miglioramento morale tra il popolo, alla conservazione di unità, alla istruzione religiosa, e attraverso di essa alla cultura generale. Nelle esigenze, come ad esempio durante le carestie, era spesso l'unico mediatore tra le autorità politiche e la gente comune, e aveva un ruolo importante nel prevenire la diffusione delle malattie infettive, e alla fine del secolo nelle lezioni di agricoltura.*

Parole chiave: *diocesi di Scardona, la vita religiosa, vescovi, preti, cattolici, ortodossi, rito, virtù, vizi.*